

HUBERT MIELNIK

ORCID: 0000-0002-6299-742X

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

hubert.mielnik@umcs.pl

Nazistowski kolonializm prawny. (Nie)porządek prawny Generalnego Gubernatorstwa (1939–1945)*

Słowa kluczowe: prawo nazistowskie, porządek prawny, system prawa, Generalne Gubernatorstwo, Trzecia Rzesza.

NAZI LEGAL COLONIALISM: LEGAL (DIS)ORDER OF THE GENERAL GOVERNMENT (1939–1945)

Abstract

The article aims to provide a comprehensive description of the legal order of the General Government (1939–1945) and thus systemize the sources of the reconstruction of legal norms used in the processes of applying the law in the studied area. The analysis will be focused on issues related to jurisprudence and extra-legal axiologies to which the law in the General Government was subjected. The article is based on a comprehensive approach to the law of the General Government. It describes the creation of law in the GG (where it came from), the application of the law, and the factors that influenced this process. The presented characteristics provide the basis to describe the synthetic features of the GG's legal order. It also argues that the German authorities deliberately created a politicized, colonial, uncertain, unclear, and racist legal order in the GG. Despite emerging from the sources of European civilization (including the legal one), the Nazi German legal order in the General Government was a contradiction of legalistic principles, guarantees, and values developed over the centuries. Therefore, the term "legal (dis)order" should be considered a proper definition of the described phenomenon. The article uses the research methods appropriate to jurisprudence and to interpreting historical sources.

Keywords: Nazi Law, legal order, legal system, General Government, Third Reich.

* Artykuł został opracowany w ramach projektu badawczego finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki (2020/39/B/HS5/02111).

Wprowadzenie

W dniu 10 sierpnia 1948 o godzinie 13.15 w budynku Sądu Okręgowego w Krakowie przy ul. Senackiej 1 odczytany został wyrok Najwyższego Trybunału Narodowego (NTN) przeciwko Josephowi Bühlerowi, sekretarzowi stanu w rządzie Generalnego Gubernatorstwa (GG)¹. Bühler został skazany na karę śmierci między innymi za „udział w kierownictwie administracji Generalnego Gubernatorstwa”². Co znamienne, NTN uznał, że jednym z przejawów zbrodniczej działalności władz GG w Polsce było wprowadzone ustawodawstwo i sądownictwo³. W uzasadnieniu do wyroku NTN podkreślił, że na podstawie ustaleń poczynionych w przewodzie sądowym Bühler brał osobisty i zawiniony udział w tworzeniu niemal wszystkich norm prawnych opublikowanych w Dzienniku Rozporządzeń GG w latach 1939–1944⁴.

Przewodniczącym składu sędziowskiego NTN wydającego wyrok w sprawie byłego sekretarza stanu GG był sędzia dr Adolf Eimer. Sędzia Eimer, który przed wojną pracował w Sądzie Apelacyjnym w Poznaniu, od lutego 1940 roku przez cały okres okupacji orzekał w Sądzie Apelacyjnym w Krakowie w ramach dualistycznego sądownictwa powszechnego GG⁵. Musiał więc złożyć pisemną deklarację, „że w posłuszeństwie wobec administracji niemieckiej [na czele której faktycznie stał Joseph Bühler — H.M.] będę spełniał wiernie i sumiennie służbę w sądownictwie”⁶. W tym czasie brał udział między innymi w posiedzeniach formujących tezy prawne, instytucję wprowadzoną do systemu sądownictwa polskiego (nieniemieckiego) w GG przez rząd GG⁷. Był także między innymi członkiem komisji egzaminacyjnych na urząd sędziowski, w ramach których przepytywano

¹ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (AIPN), IPN GK 196/245, Protokół Najwyższego Trybunału Narodowego w Krakowie w sprawie sygn. NTN 7/48 z 10 lipca 1948 r., k. 1. Więcej na temat postępowania przeciwko J. Bühlerowi w: J. Lubecka, *Niemiecki zbrodniarz przed polskim sądem. Krakowskie procesy przed Najwyższym Trybunałem Narodowym*, Kraków 2021.

² AIPN, IPN GK 196/245, Wyrok Najwyższego Trybunału Narodowego w Krakowie w sprawie sygn. NTN 7/48 z 10 lipca 1948 r., k. 6.

³ *Ibidem*, k. 20.

⁴ NTN szacował, że Bühler podpisał we własnym imieniu przez cały okres okupacji łącznie 91 rozporządzeń (w tym 2 wprowadzające karę śmierci), 6 zarządzeń i 15 obwieszczeń. Jednocześnie nadzorował proces legislacyjny w odniesieniu do wszystkich aktów prawnych GG, często mając merytoryczny wpływ na treść przepisów. *Ibidem*, k. 63–78.

⁵ Archiwum Narodowe w Krakowie (ANK), Sąd Apelacyjny w Krakowie 1919–1950, sygn. 104, k. 1, Spis sędziów apelacji krakowskiej.

⁶ Więcej na temat składanych deklaracji w: H. Mielnik, *Sądownictwo polskie (nieniemieckie) w dystrykcie lubelskim Generalnego Gubernatorstwa w latach 1939–1944*, Lublin 2020, s. 73.

⁷ H. Mielnik, *Legal Theses of the Kraków Court of Appeal in 1940–1943*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 14, 2021, z. 1, s. 74.

egzaminowanych ze znajomości ustawodawstwa GG⁸. Działalność okupacyjna sędziego Eimera brała swoją podstawę w prawie wydanym przez władze GG.

Powyższy przykład nie ma dowodzić, że sędzia Eimer w jakikolwiek sposób brał udział w „zbrodniczym systemie”, czy że nie powinien orzekać w sprawach przed NTN. Chodzi raczej o wskazanie wielowymiarowości i niejasności związanych z kwestiami dotyczącymi prawa, systemu prawnego, czy porządku prawnego Generalnego Gubernatorstwa — bytu państwowego o niesprecyzowanym ustroju, funkcjonującego od końca 1939 roku do początków 1945 roku na centralnych ziemiach polskich. Badanie i opisywanie wyłącznie nieludzkiego „prawa”, jaskrawych pogwałceń zasad i wartości prawa okresu nazistowskiego, nie oddaje złożonej rzeczywistości GG i nie przedstawia pełnego obrazu zagadnienia.

Zygmunt Mańkowski, który od początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku postulował podjęcie badań nad problematyką prawa Generalnego Gubernatorstwa, stwierdził, że:

rzeczywistość życia w Generalnym Gubernatorstwie była wysoce złożona i nie wyczerpuje się wyłącznie w martyrologii. Większość Polaków [dotyczyło to także zamieszkujących obszar GG Ukraińców — H.M.] zarówno w miastach, jak i na wsi, żyła, mimo wszystko, w takich czy innych normach prawnych, które w jakimś stopniu były przestrzegane, a umożliwiały, w odróżnieniu od sytuacji Żydów, przeżycie⁹.

Celem niniejszego opracowania będzie próba holistycznej charakterystyki porządku prawnego Generalnego Gubernatorstwa i tym samym uporządkowanie źródeł rekonstrukcji norm prawnych. Autor celowo używa szerszego i bardziej dynamicznego (funkcjonalnego) pojęcia „porządku prawnego”, zamiast czysto pozytywistycznego „systemu prawnego”. Zdaniem Bartosza Liżewskiego porządek prawny pokazuje, w jaki sposób społeczne otoczenie prawa, wartości pozaprawne, czynniki ekonomiczne i polityczne wpływają zarówno na źródła prawa, jak i na ich rozumienie. W tym kontekście porządek prawny będzie rozumiany jako obszar, w którym prawo jest tworzone, w którym nadawana jest mu rzeczywista treść oraz w którym prawo jest zmieniane¹⁰.

Analizie poddane zostaną więc także kwestie związane z orzecznictwem i pozaprawnymi aksjologiami, na które otwierało się prawo w GG. Istotną będzie przyjęta w artykule perspektywa, która ma opierać się na całościowym ujęciu prawa obowiązującego w GG (a zatem nie tylko na „prawie GG” czy ustawodawstwie

⁸ ANK, Sąd Apelacyjny w Krakowie 1919–1950, sygn. 223, *passim*, Protokoły komisji egzaminacyjnych dla egzaminów na urząd sędziowski Sądzie Apelacyjnym w Krakowie. Z prawa GG przepytował przedstawiciel gubernatora dystryktu krakowskiego, którym był oddelegowany sędzia Sądu Apelacyjnego w Krakowie dr Aleksander Wolter.

⁹ Z. Mańkowski, *Niemieckie „prawo” w Generalnym Gubernatorstwie 1939–1945. Kontrowersje*, [w:] *Z historii państwa, prawa, miast i Polonii. Prace ofiarowane profesorowi Władysławowi Ćwikowi w czterdziestolecie jego pracy naukowej*, red. J. Ciągwa, T. Opas, Rzeszów 1998, s. 156.

¹⁰ B. Liżewski, *System prawa a porządek prawny. Między konstrukcją normatywną a prawem w działaniu*, Warszawa 2021, s. 103–105.

niemieckim w GG), przy wzięciu pod uwagę, jak tworzone było to prawo (skąd pochodziło) i, przede wszystkim, w jaki sposób było stosowane i jakie czynniki miały wpływ na ten proces. Przedstawiona charakterystyka ma dać podstawy do próby ujęcia syntetycznych cech porządku prawnego GG.

Podjęta problematyka badawcza pozwoli na lepsze zrozumienie rzeczywistości prawnej w GG, nazistowskim bycie państwowym o charakterze zarówno totalitarnym, jak i kolonialnym, co znajdowało swój wyraz w obszarze stanowionego prawa. Jedną z najważniejszych cech tego prawa był bowiem jego kolonialny charakter. Uargumentowane w pracy zostanie także, że władze niemieckie celowo utworzyły chaotyczny, niejasny i rasistowski „porządek prawa”, który u swych podstaw i zamierzeń miał być przeciwieństwem porządków prawnych państw prawnych. Stąd użycie w tytule „(nie)porządku”¹¹, jako zaprzeczenia tego teoretycznoprawnego pojęcia.

W ostatnich latach pojawia się coraz więcej opracowań dotyczących problematyki prawa i sądownictwa GG, w szerszym kontekście trend ten dotyczy także III Rzeszy. Z punktu widzenia tematyki artykułu istotne będą jednak opracowania dotyczące kwestii filozoficznoprawnych, teoretycznoprawnych i legislacyjnych w odniesieniu do GG. Najbardziej pogłębione badania nad ustawodawstwem niemieckim w GG przeprowadził Andrzej Wrzyszczy¹². Bardzo wartościowy jest artykuł autorstwa Waclawa Uruszczaka, w którym sformułowane zostały funkcje „prawa” GG¹³. Nie tylko wspomniany Zygmunt Mańkowski sformułował postulaty badawcze, równie ważne pola badawcze zarysował Stanisław Salmonowicz¹⁴. Stale brakuje jednak publikacji podejmujących analizę stosowania prawa w GG, zarówno w aspekcie praktycznym jak i teoretycznym¹⁵.

¹¹ W dalszej części pracy, żeby nie wprowadzać zbędnego zamieszania terminologicznego używane będzie pojęcie „porządek prawny”.

¹² Najważniejsze jego opracowanie to A. Wrzyszczy, *Okupacyjne sądownictwo niemieckie w Generalnym Gubernatorstwie 1939–1945. Organizacja i funkcjonowanie*, Lublin 2008. Inne cytowane są w dalszych częściach artykułu.

¹³ W. Uruszczak, *Perwersyjne funkcje niemieckiego „prawa” w Generalnym Gubernatorstwie (1939–1945)*, „Z Dziejów Prawa” 12 (20), 2019, s. 681–707.

¹⁴ S. Salmonowicz, *Status prawny Polaka pod okupacją niemiecką (1939–1945). Uwagi o potrzebie badań*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 9, 2016, nr 3, s. 345–360. Tego autora też: S. Salmonowicz, *O prawie III Rzeszy Niemieckiej w Polsce (1939–1945)*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 43, 2021, nr 3, s. 527–549.

¹⁵ Lukę tę mają wypełnić między innymi badania Konrada Graczyka dotyczące stosowania prawa przez sądy specjalne w GG. Do tej pory ukazał się między innymi K. Graczyk, *Opinia profesora Władysława Woltera w sprawie działalności sądów niemieckich na obszarach polskich w okresie najazdu hitlerowskiego*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 14, 2021, nr 2, s. 221–257. Wartościowe jest także opracowanie Leonarda Górnickiego: L. Górnicki, *Z problematyki podmiotów prawa cywilnego i praw podmiotowych prywatnych obywateli polskich w Generalnym Gubernatorstwie*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 42, 2020, nr 4, s. 71–117.

W literaturze anglojęzycznej w ostatnich latach pojawiło się kilka wartościowych ujęć teoretycznej problematyki prawa nazistowskiego, nie odnoszących się niestety bezpośrednio do GG, ale dających szerszą perspektywę na omawianą tematykę. Za najważniejsze uznać należy prace Hansa Petera Gravera¹⁶, Jensa Meierhenricha¹⁷, czy Herlinde Pauer-Studer¹⁸. Klasycznym ujęciem tematu, odnoszącym się także do GG, jest monografia Diemut Majer¹⁹. Żadna z powyższych wymienionych publikacji nie zakładała podobnych celów jak niniejsze opracowanie, stąd uznać należy, że będzie ono miała pewien stopień nowatorstwa.

1.1. Metodologia badań

Głównym materiałem badawczym i przedmiotem analizy będą akty prawne obowiązujące w GG. Część z nich była publikowana w oficjalnych publikatorach, pozostałe miały charakter prawa powielaczowego, niezbędne było więc ich odnalezienie, wyselekcjonowanie i właściwe opracowanie w materiale archiwalnym. Podobnych czynności badawczych wymagały także orzeczenia sądów niemieckich i polskich (nieniemieckich), które nie były oficjalnie publikowane w żadnej formie.

W pracy przedstawione zostaną poszczególne źródła rekonstrukcji norm prawnych, w następującej kolejności: prawo stanowione (ustawodawstwo niemieckie w GG; prawo powielaczowe; prawo polskie); orzecznictwo sądowe (orzeczenia sądów niemieckich; tezy prawne sądów apelacyjnych); aksjologia systemowa i pozasystemowa w GG (aksjologia nazistowska; wartości obiektywne). W ramach dyskusji wyników sformułowane zostaną cechy porządku prawnego GG, które podsumują i najlepiej oddadzą jego istotę.

Jak już zostało wspomniane, z założenia artykuł ma wskazać źródła rekonstrukcji norm prawnych w odniesieniu do konkretnego, zamkniętego okresu historycznego. Determinuje to dobór metod badawczych. Podstawę stanowiła analiza lingwistyczna tekstów prawnych. Fakty i praktyka stosowania prawa zostały ustalone za pomocą metod historycznych — analizy tekstów źródłowych (materiałów archiwalnych, nazistowskich publikacji propagandowych i tak dalej).

¹⁶ H.P. Graver, *Judges Against Justice: On Judges When the Rule of Law is Under Attack*, Berlin-Heidelberg 2015; H.P. Graver, *Why Adolf Hitler Spared the Judges: Judicial Opposition Against the Nazi State*, „German Law Journal” 16, 2018, z. 4, s. 845–877.

¹⁷ J. Meierhenrich, *The Remnants of the Rechtsstaat: An Ethnography of Nazi Law*, Oxford 2018.

¹⁸ H. Pauer-Studer, *Justifying Injustice: Legal Theory in Nazi Germany*, Cambridge 2020.

¹⁹ D. Majer, „Narodowo obcy” w III Rzeszy. Przyczynek do narodowosocjalistycznego ustawodawstwa i praktyki prawniczej w administracji i wymiarze sprawiedliwości ze szczególnym uwzględnieniem ziem wcielonych do Rzeszy i Generalnego Gubernatorstwa, przeł. T. Skoczny, Warszawa 1989.

2. Prawo stanowione

Podstawowym aktem prawnym kreującym ustrój Generalnego Gubernatorstwa był dekret Führera i Kanclerza Rzeszy Niemieckiej o administracji okupowanych polskich obszarów z 12 października 1939 roku²⁰. Pomijając pozostałe postanowienia tego dekretu, mającego na celu „przywrócenie i utrzymanie porządku i życia publicznego na okupowanych polskich obszarach”, wspomnieć należy o kwestiach związanych z prawem obowiązującym w GG. Postanowiono, że prawo dotychczas obowiązujące ma pozostać w mocy, o ile nie sprzeciwiało się ono „objęciu administracji przez Rzeszę Niemiecką”. Nowe prawo, w postaci rozporządzeń, wydawać mogła Rada Ministrów dla Obrony Rzeszy, pełnomocnik dla planu czteroletniego oraz generalny gubernator. Rozporządzenia miały być publikowane w „Dzienniku Rozporządzeń dla Okupowanych Polskich Obszarów”. Wprowadzono także możliwość aby nieokreślony krąg naczelnych władz Rzeszy mógł wydawać zarządzenia, z mocą obowiązującą na obszarze GG, konieczne dla „planowania niemieckiej przestrzeni życiowej i gospodarczej”.

Przepisy prawne dotyczące systemu prawnego GG znalazły się także w pierwszym rozporządzeniu generalnego gubernatora o odbudowie administracji okupowanych polskich obszarów z 26 października 1939 roku²¹. Uszczegóławiały one regulacje dekretu Hitlera z 12 października 1939 roku. Dotychczas obowiązujące prawo polskie miało obowiązywać, jeżeli nie stało w sprzeczności nie tylko z przejściem administracji przez Rzeszę Niemiecką, ale także z wykonywaniem wojskowych praw niemieckich (wprowadzonych w okresie zarządu wojskowego)²². Prawo z okresu zarządu wojskowego miało dalej obowiązywać, jeżeli nie stało się bezprzedmiotowe w momencie utworzenia Generalnego Gubernatorstwa. Rozporządzenia generalnego gubernatora miały być ogłaszane w języku polskim i niemieckim. Tekstem właściwym dla interpretacji miał być język niemiecki. Akty prawne opublikowane w dzienniku rozporządzeń w dzień po ogłoszeniu, chyba że postanowiono inaczej.

Przedstawione powyżej przepisy prawne statuowały kształt systemu prawa GG. Podstawę stanowić miały rozporządzenia wydane przez władze niemieckie i opublikowane w dziennikach rozporządzeń. Utrzymano warunkowo w mocy polskie przedwojenne prawo. Dalej obowiązywać miało także prawo wydane w okresie zarządu wojskowego. W dalszej części pracy scharakteryzowane zostaną poszczególne grupy tych aktów prawnych.

²⁰ Reichsgesetzblatt (RGBl.) 1939, s. 2077. A. Weh, *Prawo Generalnego Gubernatorstwa w układzie rzeczowym z objaśnieniami i szczegółowym skorowidzem*, Kraków 1941, A100, s. 1–3.

²¹ Dziennik Rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla Okupowanych Polskich Obszarów (Dz.RGGOP), nr 1, s. 3.

²² W. Kozyra, *Okupacyjna administracja niemiecka na ziemiach Rzeczypospolitej Polski w latach 1939–1945*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio G (Ius)” 60, 2013, z. 1, s. 36–41.

2.1. Ustawodawstwo niemieckie w GG

W ramach ustawodawstwa niemieckiego w GG wyróżnić można: prawo okresu zarządu wojskowego, publikowane prawo władz GG oraz niektóre akty prawne obowiązujące w Rzeszy, które stosowane były także w GG.

Okres zarządu wojskowego trwał przed formalnym utworzeniem GG, ale, jak już wspomniano, część z wydanych wtedy przepisów dalej obowiązywała. Nie ma potrzeby wdawać się w szczegóły dotyczące obowiązującego wówczas procesu legislacyjnego. Wspomnieć należy jedynie, że w pierwszych tygodniach wojny przepisy wydawane były głównie przez Naczelnego Dowódcę Wojska. Przepisy ogłaszane były w wydawanym przez Naczelną Komendę Wojska w Berlinie Dzienniku Rozporządzeń dla Obszarów Okupowanych w Polsce. Łącznie ukazało się dwanaście numerów liczących w sumie 60 stron²³. Działalność legislacyjna odbywała się przede wszystkim w ramach Naczelnego Dowództwa na Wschodzie (Oberkommando Ost), a od 16 października 1939 roku za sprawą Naczelnego Szeffa Administracji. Celem wydawanych przepisów miało być „jednolite kierowanie i zorganizowanie administracji”. Niektóre rozporządzenia z okresu administracji wojskowej zostały wyraźnie uchylone później wydanymi rozporządzeniami generalnego gubernatora²⁴, niektóre stały się bezprzedmiotowe wraz z upływem czasu²⁵, część obowiązywała także już po utworzeniu administracji GG²⁶.

Po utworzeniu GG akty prawne mające obowiązywać na obszarze GG publikowane były początkowo w Dzienniku Rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla Okupowanych Polskich Obszarów, a od 1 września 1940 roku w Dzienniku Rozporządzeń Generalnego Gubernatorstwa. Zmiana nazwy publikatora miała związek ze zmianą podejścia do GG, które zaczęto traktować jako obszar podbity (*deballatio*), a nie okupowany (*occupatio bellica*). W literaturze podaje się różne szacunki dotyczące opublikowanych numerów oficjalnych publikatorów i liczby wydanych aktów prawnych. W świetle najnowszych badań Andrzeja Wrzyszcza było to 1700 aktów normatywnych²⁷. Przeważająca liczba aktów prawnych została wydana przez generalnego gubernatora, pozostałe organy uprawnione do tworzenia prawa obowiązującego w GG korzystały z tego uprawnienia niezwykle

²³ A. Weh, *Prawo Generalnego Gubernatorstwa...*, A120, s. 5.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*. Obowiązywało także rozporządzenie z 10 września 1939 r. o zawyrokowaniu czynów młodocianych przestępców (Dziennik Rozporządzeń dla Obszarów Okupowanych w Polsce, nr 3, s. 7). Na jego podstawie młodociani mieli być karani jak dorośli przestępcy (bez względu na ich wiek), jeżeli pod względem rozwoju fizycznego dorównywali osiemnastoletniej osobie, A. Wrzyszcza, H. Mielnik, *Status prawny dziecka w niemieckim ustawodawstwie w Generalnym Gubernatorstwie (1939-1945)*, „Roczniki Nauk Prawnych” 29, 2019, nr 1, s. 90.

²⁷ A. Wrzyszcza, *Hierarchia aktów prawnych wprowadzonych przez okupanta niemieckiego w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945*, „Studia Iuridica Lublinensia” 22, 2014, s. 701.

rzadko²⁸. Znamienne, że nie istniała żadna oficjalna hierarchia prawa GG. Ważność aktów prawnych GG wywieść można pośrednio ze sposobu ich kategoryzacji w ramach półoficjalnych zbiorów publikowanych przez Alberta Weha, kierownika wydziału ustawodawczego w rządzie GG. Na podstawie opracowań Weha wskazać można poniższe rodzaje aktów prawnych: dekrety (niektóre mające charakter „ustaw zasadniczych”, wydawane w kwestiach ustrojowych), proklamacje (polityczno-propagandowe), rozporządzenia (surogat ustaw), akty wykonawcze (zarządzenia wykonawcze, rozporządzenia wykonawcze i inne)²⁹.

Prawo publikowane w oficjalnych publikatorach GG wprowadzało przede wszystkim różnego rodzaju przepisy o charakterze reglamentacyjno-regulującym, należące do sfery administracyjnej. Większość aktów prawnych zawierała przepisy wprowadzające sankcje za złamanie wprowadzanych norm. Stąd dużo przepisów o charakterze prawnokarnym. Część aktów tego typu miała jednak wyłącznie techniczny charakter. Wprowadzano również przepisy mające spełniać bezpośrednio represyjną rolę. Za najbardziej zbrodnicze NTN uznał przepisy z obszarów: terroru, pracy niewolniczej, kwestii żydowskiej (eksterminacji), kultury i szkolnictwa oraz gospodarki i finansów³⁰. Znamienne wydaje się, że, podobnie jak na obszarze III Rzeszy, nie zmieniano w dużym stopniu prawa prywatnego. Zmiany w tym obszarze służyły przede wszystkim publicyzacji tej gałęzi prawa. Wprowadzono konieczność uzyskania zgody właściwych władz administracyjnych na dokonanie konkretnych czynności prawnych. Istotne znaczenie w praktyce obrotu prawnogospodarczego miało wyłączenie z niego określonych towarów (na przykład zakaz świadczenia *in natura* płodami rolnymi).

W przeglądzie ustawodawstwa GG przygotowywanym na rzecz Delegatury Rządu na Kraj w taki sposób oceniono ustawodawstwo niemieckie w GG:

W stosunkach ustawodawczych daje się zauważyć bezplanowość przy jednoczesnej olbrzymiej produkcji rozporządzeń, zarządzeń, okólników itp. Wydawanych nie tylko przez generalnego gubernatora, lecz i przez gubernatorów dystryktów, kierowników wydziałów w rządzie GG lub kierowników samodzielnych placówek i urzędów. Obok inflacji nowych przepisów, czynniki ustawodawcze wydają często nowe, co jeszcze pogłębia chaos i utrudnia znalezienie w razie potrzeby właściwej normy prawnej. Większa część tych zarządzeń dotyczy jak najszerszej reglamentacji i kontroli wszelkich przejawów życia, wchodzących w zakres gospodarki wojennej, obejmując obecnie wszelkie gałęzie wytwórczości, nawet takie, które zdawałyby się, stoją daleko od bezpośrednich potrzeb wojny. Ponadto, szczególnie ostatnio [koniec 1943 roku — H.M.] wydano sporą ilość norm, odnoszących się wyłącznie do Niemców (Reichsdeutsche i Volksdeutsche) wybitnie przez ustawodawcę faworyzowanych. [...] Niektóre dzienniki rozporządzeń zakrawały po prostu na humoreskę, jak np. te, gdzie ogło-

²⁸ Rada Ministrów dla Obrony Rzeszy wydała kilka rozporządzeń obowiązujących na terenie Generalnego Gubernatorstwa. Pełnomocnik dla planu czteroletniego był autorem jednego rozporządzenia obowiązującego na obszarze GG. *Ibidem*, s. 697.

²⁹ H. Mielnik, *Sądownictwo polskie...*, s. 138–189; A. Wrzyszczyk, *Hierarchia aktów...*, s. 698.

³⁰ AIPN, IPN GK 196/245, Wyrok Najwyższego Trybunału Narodowego w Krakowie w sprawie sygn. NTN 7/48 z 10 lipca 1948 r., k. 21.

szo no sężnistą nowelę do rozporządzenia o zmianie regulaminu egzaminów z powożenia koni, albo z ostatnio ogłoszonym honorowym kodeksem łowieckim³¹.

Prawo GG, przede wszystkim w odniesieniu do prawa karnego procesowego i części ogólnej materialnego prawa karnego oraz prawa cywilnego uznawało, że w obszarach tych obowiązuje „prawo niemieckie”. Zgodzić należy się z Andrzejem Wrzyszcem, że nie zdefiniowano i nie wyjaśniono w żaden sposób, co rozumiano pod pojęciem „prawa niemieckiego”³². Czy było to prawo wydane w Rzeszy do formalnego utworzenia GG, czy może wszystkie akty prawne obowiązujące na obszarze Rzeszy w momencie wydawania orzeczenia sądowego? Z analizy orzecznictwa sądowego wynika, że chodziło głównie o ramowe (kodeksowe) akty prawne obowiązujące w Rzeszy Niemieckiej. Prawo karne „niemieckie” obowiązywało względem całej ludności GG — ze względu na płynną właściwość w sprawach karnych i możliwość przeniesienia sprawy do sądownictwa niemieckiego, co determinowało stosowanie prawa niemieckiego. W sprawach cywilnych „prawo niemieckie” dotyczyło w największym zakresie podmiotów niemieckich. Interesujące, że to „prawo niemieckie”, w odniesieniu do prawa karnego, było stosowane także przez sądy polskie (nieniemieckie). W GG obowiązywały także akty prawne władz III Rzeszy wydane po 1939 roku, których moc obowiązującą rozciągano na ten obszar³³.

2.2 Prawo powielaczowe

Z obserwacji praktyki funkcjonowania i organizacji organów administracji i sądów w GG wynika, że obowiązywało tam także prawo, które nie było publikowane, ale miało charakter norm powszechnie obowiązujących. Było to tak zwane prawo powielaczowe, pisma o różnej nazwie — okólniki, decyzje, zarządzenia, czasami bez żadnej nazwy. Pochodziły od organów władzy niemieckiej i ich rozpowszechnianie, informowanie o nich organów stosujących prawo odbywało się poprzez tworzenie kopii pism na powielaczu i rozsyłanie do wybranego kręgu adresatów.

Tworzenie prawa w sposób właściwie tajny jest charakterystyczne dla państw policyjnych. Richard Pipes wskazuje, że praktyka polegająca na tym, że

³¹ Archiwum Akt Nowych (AAN), Delegatura Rządu na Kraj — Ministerstwo Sprawiedliwości, sygn. 202-IV/1, Miesięczny przegląd sprawozdawczo-sytuacyjny spraw, dotyczących rozporządzeń i zarządzeń okupanta na poszczególnych terenach oraz stanu bezpieczeństwa ogólnego i przestępczości z 31 grudnia 1943 r., k. 66.

³² A. Wrzyszc, *Okupacyjne sądownictwo...*, s. 375.

³³ Jako przykład można podać dwa rozporządzenia Hitlera: rozporządzenie z 23 grudnia 1941 r. o ochronie zbiórki rzeczy zimowych (*Verordnung des Führers zum Schutze der Sammlung von Wintersachen für die Front vom 23. Dezember 1941* [RGBl. I, s. 797]) oraz rozporządzenie z 21 marca 1942 r. o ochronie gospodarki zbrojeniowej (*Verordnung des Führers zum Schutze der Rüstungswirtschaft vom 21. März 1942* [RGBl. I s. 165]).

przepisy prawne nie musiały być podawane do publicznej wiadomości, a znajdowały się w poufnych pismach znanych tylko urzędnikom odpowiedzialnym za ich egzekwowanie, była rozpowszechniona w carskiej Rosji — i to nie tylko do okresu prawnych reform z 1864 roku, kiedy podjęto próbę implementacji do systemu prawnego Rosji zasad i wartości *Rechtsstaat*. Stanowienie takiego poufnego prawa przetrwało wprowadzone reformy i odgrywało ważną rolę także w latach siedemdziesiątych. i osiemdziesiątych XIX wieku, kiedy wzmocił się represyjny charakter państwa rosyjskiego³⁴. Na marginesie wspomnieć należy, że Mikołaj Korunow, rosyjski konstytucjonalista, uważał, że rosyjska praworządność (po 1906 roku) oznaczała obiektywne prawo zawarte w ustawach i prawie zwyczajowym, ukształtowane ze względu na potrzebę zapewnienia porządku, a nie indywidualne prawa obywateli³⁵. Podobnie funkcje prawa w GG rozumieli przedstawiciele niemieckiej władzy³⁶.

Jako przykład tego typu prawa podać można okólniki, które początkowo wyłączały ludność żydowską z możliwości występowania jako strony powodowej (oskarżycieli) w postępowaniach sądowych. Następnie zmieniono decyzję i umożliwiono inicjowanie procesów, ale wyłączenie w sprawach pomiędzy dwiema stronami żydowskimi, wyłączono możliwość pozywania przez Żydów „ludności aryjskiej”, a więc wszystkich nie-Żydów. Po czym w drodze okólnika całkowicie zniesiono ograniczenia, nie widząc żadnych przeciwwskazań do występowania Żydów jako stron w postępowaniach sądowych³⁷.

Inny przykład to instytucja wprowadzona prawem powielaczowym — tezy prawne sądów apelacyjnych. Jej istota i znaczenie dla porządku prawnego GG zostaną jeszcze wyjaśnione w dalszej części pracy. Ważne jednak z perspektywy legislacyjnej jest to, że sądom apelacyjnym przyznano — nieistniejącą przed wojną, ale ważną dla stosowania prawa — kompetencję na podstawie niepublikowanego prawa.

Trudno jest ocenić zakres merytoryczny i ilościowy tego rodzaju aktów prawnych. Niemieckie władze regulowały w ten sposób różne kategorie spraw. Część

³⁴ R. Pipes, *Rosja carów*, przeł. W. Jeżewski, Warszawa 2022, s. 298–304. Pipes stawia tezę, że także regulacje przyjęte w trzecim i czwartym rozdziale rosyjskiego kodeksu karnego z 1845 r. dotyczące przestępstw przeciwko państwu oraz sposób egzekucji tych praw stanowiły podstawy (wzór) dla rozwiązań autorytarnych (totalitarnych).

³⁵ G. Smyk, *Źródła prawa administracyjnego w cesarstwie rosyjskim*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 13, 2010, s. 130–131.

³⁶ Siegmund Dannbeck pisał, że prawo polskie, które stoi w sprzeczności lub utrudnia zachowanie porządku publicznego w GG — zadanie, które realizowane było przez administrację niemiecką — jest nieważne i przestaje obowiązywać. S. Dannbeck, *Zur Weitergeltung des polnischen Rechts im Generalgouvernement*, „Deutsche Forschung im Osten: Mitteilungen des Instituts für Deutsche Ostarbeit Krakau” 1941, z. 3, s. 5.

³⁷ H. Mielnik, *The Legal Status of the Jews in Proceedings Before the Polish (Non-German) Courts in the Lublin District of the General Government During World War II* („Acta historico-iuridica Pilsnensia” 2018: *Stát a právo v běhu času*), red. Villem Knoll, Plzeň 2019, s. 54–67.

kompetencji do tworzenia tego prawa przeniesiona została na poziom dystryktu, z czego wynikły różnice prawne pomiędzy poszczególnymi jednostkami administracyjnymi. Obowiązki w ramach systemu prawnego prawa powielaczowego wpływały na brak pewności prawa i jego niejasność, wręcz chaotyczność. Dochodziło bowiem do sytuacji, w której dana kwestia była różnie regulowana na poziomie prawa publikowanego i prawa powielaczowego. Dodatkowo wskazać należy, że istnienie tego typu niepublikowanych przepisów prawnych zniekształca obraz normatywny GG, odtwarzany wyłącznie poprzez prawo publikowane w oficjalnych publikatorach. Badając prawo GG niezbędne jest sięgnięcie do źródeł archiwalnych, przy czym odbycie kwerendy i tak może nie dać pełnego obrazu sytuacji, ponieważ przepisy powielaczowe wydawane były w nieusystematyzowany sposób przez władze na różnych poziomach i w zmiennych okresach, co powoduje, że nigdy nie ma pewności, czy udało dotrzeć się do wszystkich norm z danej dziedziny.

2.3. Prawo polskie

Akty prawne statuujące ustrój i system prawny GG wyraźnie podkreślały, że prawo niemieckie (ustawodawstwo niemieckie w GG) ma prymat nad prawem polskim, warunkowo utrzymanym w mocy. Warunkowość obowiązywania polskiego prawa polegała na tym, że obowiązywało ono, jeżeli nie stało w sprzeczności z przejęciem władzy przez niemiecką administrację. Pytanie, w jaki sposób interpretować taki warunek i jak stosować prawo polskie. Siegmund Dannbeck, nazistowski prawnik, kierownik sekcji prawa w Institut für Deutsche Ostarbeit w Krakowie wskazywał, że do ustalenia faktu obowiązywania oraz stosowania polskiego prawa niemieccy prawnicy i urzędnicy powinni wykorzystywać kryterium celowościowe. Sugerował, że w konkretnych sprawach stosujący prawo (ale w tym wypadku organ — sąd — niemiecki) powinien odwołać się do celów wskazanych we wstępie do dekretu Hitlera z 12 października 1939 roku (przywrócenie i utrzymanie porządku i życia publicznego na okupowanych polskich obszarach), niemiecko-radzieckim układzie o granicach i przyjaźni z 28 września 1939 roku (podobnie jak wyżej — przywrócenie pokoju i porządku), oraz w proklamacji generalnego gubernatora z 26 października 1939 roku. Istotne znaczenie, oprócz celów (politycznych, a nie prawnych) istnienia GG, wskazanych w powyższych aktach prawnych, miał prawnoustrojowy charakter GG jako kraju przybocznego Rzeszy (*Nebenland*, chodziło zapewne o kolonialną zależność od III Rzeszy) oraz model prawa funkcjonujący w GG (prymat prawa niemieckiego)³⁸. Warunkowe obowiązywanie polskiego prawa skutkowało tym, że stosujący prawo musiał w pierwszej kolejności szukać podstaw normy prawnej w przepisach ustawodawstwa niemieckiego, a gdyby jej nie znalazł, odwołać się do przedwojennego

³⁸ S. Dannbeck, *Zur Weitergeltung des polnischen Rechts...*, s. 3–8.

polskiego prawa. Na rzecz niemieckich urzędników przetłumaczono najważniejsze akty ustawodawcze: prawo małżeńskie, osobowe i hipoteczne obowiązujące na obszarze byłego Królestwa Polskiego, prawo czekowe i wekslowe czy kodeks karny z 1932 roku. Przetłumaczone przepisy publikowane były w „Zeitschrift für osteuropäisches Recht. Im Auftrage des Osteuropa-Instituts in Breslau”.

Hans Frank na oficjalnym spotkaniu z polskimi prawnikami z okazji otwarcia Sądu Apelacyjnego w Radomiu 27 maja 1940 roku wygłosił mowę, w której zaznaczył, że Polaków w GG obowiązywać ma prawo polskie, a „żadne prawo nie dopuszcza stagnacji w rozwoju”. Frank zapowiedział utworzenie specjalnej komisji mającej zajmować się „rozwojem” polskiego prawa. Faktycznie jednak nie utworzono żadnej odrębnej komisji, która pracowała nad zmianami dotyczącymi bezpośrednio przedwojennych polskich aktów³⁹. Obowiązywanie polskiego prawa wykorzystywane było propagandowo, miało wskazywać, że władze niemieckie nie mieszają się do spraw wewnątrzpolskich i że naród polski mógł żyć zgodnie ze swoimi prawami.

Pozostawienie w mocy obowiązującej polskiego prawa wynikało głównie ze względów gospodarczych. Brak drastycznych zmian w ramach systemu prawa (przede wszystkim prywatnego) miał zagwarantować w miarę niezachwiany obrót gospodarczy, co w konsekwencji mogło prowadzić do bardziej efektywnej eksploatacji⁴⁰. Najlepiej oddaje to cytat z raportu Delegatury Rządu na Kraj:

Bardzo zręcznym, z punktu widzenia niemieckiego, było niewprowadzenie na początku żadnych zmian w polskim ustawodawstwie podatkowym, przez co uniknięto chaosu i pozwolono fachowemu urzędnikowi polskiemu pracować według znanej mu praktyki i ustalonej rutyny. [...] W referacie jednego z kierowników wydziału w głównym wydziale finansów w rządzie GG czytamy opinię, że jeżeli w krótkim stosunkowo czasie doszła administracja skarbowa do normy, a nawet, pod względem cyfry ściąganych podatków, do nader zadowolających wyników, to zawdzięczać to właśnie należy tym [...] postanowieniom [...] nakazującym urzędom skarbowym kontynuowanie swej działalności podług ustaw i rozporządzeń polskich⁴¹.

3. Orzecznictwo sądowe

W GG utworzono dwa pionry sądownictwa powszechnego, sądy niemieckie — przeznaczone dla podmiotów niemieckich oraz sądownictwo polskie, w późniejszym okresie określane jako nieniemieckie, które miało rozstrzygać sprawy

³⁹ H. Mielnik, *Sądownictwo polskie...*, s. 131–132.

⁴⁰ D. Majer, *Narodowo obcy...*, s. 319.

⁴¹ AAN, Delegatura Rządu na Kraj — Ministerstwo Sprawiedliwości, sygn. 202-IV/1, Mieścienny przegląd sprawozdawczo-sytuacyjny spraw, dotyczących rozporządzeń i zarządzeń okupanta na poszczególnych terenach oraz stanu bezpieczeństwa ogólnego i przestępczości z 31 grudnia 1943 r., k. 89. Podobnie K. Wille, [w:] AAN, Ministerstwo Informacji i Dokumentacji Rządu RP (emigracyjnego) w Londynie, sygn. 105, k. 260, opracowanie K. Willego *Wymiar sprawiedliwości w Generalnym Gubernatorstwie*.

dotyczące wszystkich nieniemieckich podmiotów prawnych. Funkcjonowało także dużo innych organów mających w nazwie termin „sąd”, takich jak sądy specjalne (*Sondergericht*), czy doraźne sądy policji (*Standgericht*), ale służyły one głównie do prowadzenia terroru pod pozorami legalizmu. Ich znaczenie, z punktu widzenia celów artykułu, było nieistotne.

Interesujące wydaje się, że duża liczba aktów prawnych wydanych przez generalnego gubernatora przekazała właściwość w sprawach uregulowanych przez te akty do sądów „wyjątkowych”, a nie do niemieckiego sądownictwa powszechnego. Wynikało to z wielu czynników, w późniejszym okresie także ze zbyt dużego stopnia „niezawisłości” niemieckich sędziów⁴². Represyjny charakter tego prawa, sankcje bezwzględnie oznaczone i uproszczona procedura powodowały, że nie rozwinął się w większym stopniu dorobek orzecznicy dotyczący prawa GG⁴³. W GG całkowicie zlikwidowano także sądownictwo administracyjne, ludność GG została więc pozbawiona podstawowej w państwach prawa możliwości do kontroli legalności decyzji organów administracyjnych.

Już w pierwszym akcie prawnym, który tworzył podstawy sądownictwa na obszarze GG, podkreślono, że sędzia niemiecki mógł poddać sprawdzeniu prawomocne wyroki sądów polskich, uchylić wyrok i przekazać sprawę do rozpatrzenia przez sądownictwo niemieckie⁴⁴. Prawo sprawdzenia zostanie jeszcze dokładnie scharakteryzowane, ale ważne jest wskazanie na pozycję sądów polskich (nieniemieckich), która nie była w pełni niezależna. Możliwość kontroli prawomocnych orzeczeń, i przez to — podporządkowanie sądom niemieckim, świadczyła o kolonialnym charakterze sądownictwa GG.

Niemieckie władze administracyjne (kierownik Głównego Wydziału Sprawiedliwości w Rządzie GG) miały także możliwość kontrolowania prawomocnych orzeczeń wydanych przez sądy niemieckie w ramach tak zwanego sprzeciwu nadzwyczajnego. Kryterium oceny orzeczenia były wątpliwości co do jego

⁴² AAN, Delegatura Rządu na Kraj — Ministerstwo Sprawiedliwości, sygn. 202-IV/1, Mieściency przegląd sprawozdawczo-sytuacyjny spraw, dotyczących rozporządzeń i zarządzeń okupanta na poszczególnych terenach oraz stanu bezpieczeństwa ogólnego i przestępczości z 31 grudnia 1943 r., k. 73. „Na ogół panuje opinia, że niektórzy sędziowie niemieccy dążą do nadania swym sądom charakteru instytucji niezależnej. [...] Przesłuchiwany [...] gubernator Fischer miał się wyrazić, że zdaniem jego, w czynie oskarżonego wicestarosty nie ma czynu karalnego. Na to przewodniczący kompletu dość ostro miał zwrócić uwagę gubernatorowi, że do sądu należy kwalifikacja czynu oskarżonego. [...] Nieufnością do niemieckiego sądownictwa powszechnego spowodowane jest też wydanie rozporządzenia celem zwalczania zamachów na niemieckie dzieło odbudowy w GG, które przekazuje przestępstwa przewidziane w rozporządzeniu do osądzenia nie przez sądy niemieckie, lecz przez tzw. »sądy doraźne Policji Bezpieczeństwa«”.

⁴³ W pewnym stopniu na gruncie orzecznicy rozwiązano wątpliwości dotyczących na przykład organizacji sądownictwa polskiego (nieniemieckiego) i stosowania pewnych instytucji wprowadzonych przez władze niemieckie, takich jak opłata kontynuacyjna.

⁴⁴ Rozporządzenie o odbudowie wymiaru sprawiedliwości w Generalnym Gubernatorstwie z 26 października 1939 r., Dz.RGGOP, nr 1, s. 4.

„słuszności”⁴⁵. Wydaje się, że instytucja ta służyć miała głównie weryfikacji decyzji sądowych pod kątem ich zgodności z polityką nazistowską czy eufemistycznie określanym „zdrowym odczuciem narodowym”. Nie odnaleziono jednak żadnych informacji na temat wpływu i roli tego typu orzeczeń dla praktyki stosowania prawa w GG.

W odniesieniu do roli orzecznictwa w stosowaniu prawa w ramach porządku prawnego GG oddzielnie należałoby omówić sądownictwo niemieckie i sądownictwo polskie (nieniemieckie). Z przeprowadzonej analizy orzecznictwa (uzasadnień do orzeczeń) wynika, że co do zasady nie występowały większe odrębności w zakresie powoływania się na decyzje sądowe w procesach stosowania prawa w porównaniu do kontynentalnej kultury prawa (porządku prawa stanowionego), stanowiącej podbudowę dla totalitarnego, nazistowskiego prawa. Sądy niemieckie odwoływały się do orzeczeń wydanych przez sądy Rzeszy ze względu na stosowane prawo. Natomiast sądy polskie (nieniemieckie), głównie wyższych instancji, odwoływały się do przedwojennych orzeczeń Sądu Najwyższego.

Ważniejsze i bardziej interesujące są instytucje, które były szczególne dla GG: prawo sprawdzenia i tezy prawne. Obie te instytucje rezonowały przede wszystkim na stosowanie prawa w ramach sądownictwa polskiego (nieniemieckiego). Sądownictwo niemieckie, stosujące głównie prawo obowiązujące w Rzeszy, odwoływało się bowiem do (i czerpało z) aktualnego dorobku sądownictwa najwyższego w Rzeszy. Środkiem ujednoczenia orzecznictwa były także różnego rodzaju narady i szkolenia organizowane dla sędziów i prokuratorów niemieckich zatrudnionych w resorcie sprawiedliwości w GG.

Ze względu na brak dostępu do fachowej literatury prawniczej i przedwojennych orzeczeń SN, decyzje sądowe wydane przez sądy w ostatniej instancji stanowiły podstawowe informacje na temat linii orzeczniczych. Orzeczenia sądowe w GG nie były oficjalnie publikowane, ich kolportowanie odbywało się wewnętrznymi drogami służbowymi. Ważne orzeczenia były także przesyłane pomiędzy kierownikami sądów apelacyjnych w poszczególnych dystryktach, ewentualnie pomiędzy dystryktowymi wydziałami sprawiedliwości⁴⁶.

Najlepiej rolę orzecznictwa w sądownictwie polskim (nieniemieckim) oddaje treść zarządzenia Witolda Prądzyńskiego, kierownika Sądu Apelacyjnego w Radomiu do prezesów sądów okręgowych w Radomiu, Kielcach i Piotrkowie z 22 kwietnia 1943 roku:

Wobec braku literatury prawniczej, w szczególności wobec braku publikacji orzeczeń sądowych pożądanę jest, by ważniejsze rozstrzygnięcia Sądu Apelacyjnego jako ostatniej instancji

⁴⁵ A. Wrzyszczyk, *Okupacyjne sądownictwo...*, s. 163.

⁴⁶ H. Mielnik, *Charakter tez prawnych polskich (nieniemieckich) sądów apelacyjnych w Generalnym Gubernatorstwie w okresie II wojny światowej*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 42, 2020, nr 3, s. 131–151.

dochodziły do wiadomości możliwie wielkiej ilości sędziów. Ma to szczególne znaczenie, jeśli chodzi o rozstrzygnięcie kwestii zasadniczych.

[...]

W związku z powyższym zarządzam na polecenie Wydziału Sprawiedliwości, co następuje:

Wszystkie orzeczenia Sądu Apelacyjnego, tak cywilne jak i karne, winny być przedkładane kierownikowi sądu okręgowego, a to celem zaznajomienia się z poglądami prawnymi Sądu Apelacyjnego, jak również celem wyrobienia sobie należytego zdania o kwalifikacjach sędziów okręgowych.

[...]

Powyższe zarządzenie ma odpowiednie zastosowanie do wyroków Wyższego Sądu Niemieckiego wydanych w drodze sprawdzenia⁴⁷.

3.1. Orzeczenia sądów niemieckich — procedura prawa sprawdzenia

Instytucja prawa sprawdzenia, zapowiedziana już w rozporządzeniu o odbudowie wymiaru sprawiedliwości w Generalnym Gubernatorstwie z 26 października 1939 roku, została w pełni uregulowana w rozporządzeniu o sądownictwie polskim z 19 lutego 1940 roku⁴⁸.

Sprawdzenie prawomocnego orzeczenia sądu polskiego (nieniemieckiego) możliwe było, jeżeli wskazywał na to interes publiczny. Było to kryterium weryfikacji, czy dane orzeczenie powinno być poddane sprawdzeniu i ewentualnie zmienione w tej procedurze. Wniosek o sprawdzenie orzeczenia sądu polskiego (nieniemieckiego) mógł złożyć wyłącznie kierownik dystryktowego wydziału sprawiedliwości w terminie sześciu miesięcy od uprawomocnienia się sprawdzanego orzeczenia. W wyjątkowych sytuacjach możliwe było także poddanie sprawdzeniu orzeczeń wydanych po 31 lipca 1938 roku, a nawet ogłoszonych przed tą datą, jeżeli orzeczenie takie naruszało „interes narodu niemieckiego”⁴⁹.

Sprawdzenia decyzji sądu polskiego (nieniemieckiego) dokonywał wyższy sąd niemiecki (WSN), właściwy terytorialnie dla sądu polskiego (nieniemieckiego). Mógł on zatwierdzić orzeczenie poddane sprawdzeniu, uchylić je i albo samemu rozpatrzeć sprawę (głównie jeżeli nie wymagało to przeprowadzenia nowego, rozszerzonego postępowania dowodowego) albo przekazać ją do rozpatrzenia sądowi niemieckiemu.

Ważną kwestią, jaka powstała w toku praktyki stosowania prawa sprawdzenia, był problem, jakie prawo powinno być stosowane przez WSN do oceny orzeczeń polskich (nieniemieckich) sądów. Niemieckie władze administracyjne

⁴⁷ Archiwum Państwowe w Kielcach, Sąd Okręgowy w Kielcach 1939–1945, sygn. 6, Zarządzenie kierownika Sądu Apelacyjnego w Radomiu z 22 kwietnia 1943 w sprawie orzeczeń sądowych, k. 168–169.

⁴⁸ Dz.RGGOP, cz. 1, nr 13, s. 64–67.

⁴⁹ *Ibidem*.

wymagały, aby ocena polskich orzeczeń dokonywana była w odniesieniu do prawa niemieckiego⁵⁰. Jasnym jest, że było to absurdalne rozwiązanie. Ostatecznie wypracowano sposób postępowania polegający na tym, że WSN badał w pierwszej kolejności, czy orzeczenie było zgodne z obowiązującym wyrokujący sąd prawem, a dopiero po tym czy było ono zgodne z „zasadniczymi poglądami niemiecko-prawnymi”⁵¹, czy też „niemieckim pojmowaniem prawa”⁵².

Dyskutowano także nad rolą prawa sprawdzenia w ramach ustroju sądownictwa polskiego (nieniemieckiego), a konkretnie nad tym, czy była to kolejna instancja, mająca charakter rewizji nadzwyczajnej. Kurt Wille wyraźnie oponował przeciwko takiemu podejściu. Stwierdził, że nie można wyższych sądów niemieckich, stosujących prawo sprawdzenia, traktować jako kolejnej instancji usytuowanej w strukturze sądownictwa polskiego (nieniemieckiego)⁵³.

Z badania zachowanych orzeczeń WSN wydanych w ramach prawa sprawdzenia wynika, że stanowiący kryterium wszczęcia procedury „interes publiczny” utożsamiany był z interesem narodu niemieckiego, albo dokładniej z celami polityki prowadzonej w GG⁵⁴. Władze niemieckie, które przesyłały do kierownika dystryktowego wydziału sprawiedliwości wnioski o wszczęcie procedury, interesowały przede wszystkim te sprawy, które stały w sprzeczności z prowadzoną przez okupanta polityką w GG. Nie były to więc, jak mogłoby się wydawać, sprawy o charakterze politycznym, te bowiem zostały przekazane od początku do właściwości sądownictwa niemieckiego, nie były to także sprawy dotyczące poważnej przestępczości — ta kategoria na wcześniejszych etapach postępowań była przejmowana przez prokuraturę niemiecką. Prawo sprawdzenia inicjowane było głównie w sprawach cywilnych, w których istniał bardziej sztywny podział właściwości pomiędzy dwoma pionami sądownictwa⁵⁵.

Zmieniano więc wyroki, które mogły w jakimś stopniu zaburzyć plan eksploatacji ekonomicznej GG (na przykład orzeczenia pomniejszające nieruchomości rolne, co mogło prowadzić do zmniejszenia wielkości kontyngentów, w podobnym celu zmieniano decyzje dotyczące orzekania świadczeń *in natura*)⁵⁶.

⁵⁰ M. Waligórski, *Działalność najeźdźcy hitlerowskiego w dziedzinie jego funkcji ustawodawcy na terenie sądownictwa cywilnego*, [w:] *Ekspertyzy i orzeczenia przed Najwyższym Trybunałem Narodowym*, t. 2, red. C. Pilichowski, Warszawa 1979, s. 379.

⁵¹ AAN, Ministerstwo Informacji i Dokumentacji Rządu RP (emigracyjnego) w Londynie, sygn. 105, k. 264. Opracowanie K. Willego *Wymiar sprawiedliwości w Generalnym Gubernatorstwie*.

⁵² Archiwum Państwowe w Lublinie (APL), Urząd Okręgu Lublin, sygn. 914, k. 185–189. Pismo z 24 marca 1942 r. kierownika GWS do Wydziału Sprawiedliwości w Urzędzie Gubernatora Dystryktu Krakowskiego w sprawie sprawdzania polskich wyroków.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ H. Mielnik, *Prawo sprawdzenia prawomocnych orzeczeń sądów polskich (nieniemieckich) w Generalnym Gubernatorstwie w okresie II wojny światowej. Orzecznictwo Wyższego Sądu Niemieckiego w Radomiu*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 72, 2020, nr 1, s. 237.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 212.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 237–238.

W odnalezionych sprawach karnych zmieniono te wyroki, które skazywały osoby (narodowości polskiej) działające w interesie (służbie) niemieckiej, ewentualnie takie, które zbyt nisko karały za czyny dokonane wobec takich osób⁵⁷.

Pozycja WSN nie była w pełni niezależna, podjęte rozstrzygnięcia były więc zgodne z wnioskami dystryktowych wydziałów sprawiedliwości. Dochodziło do sytuacji, w których WSN zwracał się z zapytaniami do organów administracyjnych, które sprowadzały się do tego jakie rozstrzygnięcie należało podjąć. Faktycznie więc WSN pośrednio realizowały politykę okupanta w GG⁵⁸.

Na koniec warto rozważyć wpływ orzecznictwa WSN, wydanego w ramach opisywanej procedury, na stosowanie prawa w GG. Z przytoczonego wcześniej pisma kierownika Sądu Apelacyjnego w Radomiu jasno wynika, że sędziowie musieli zapoznawać się z tym orzecznictwem. Powielone orzeczenia WSN na pewno były rozsyłane pomiędzy sądami polskimi (nieniemieckimi). W jednej z kategorii spraw, która najczęściej była zmieniana przez WSN, mianowicie w sprawach dotyczących działów gruntów rolnych w wydziale prezydialnym Sądu Apelacyjnego w Radomiu na odpisach wyroków pisano normy wielkościowe gruntów rolnych, które WSN uznał za niepodzielne. Ewidentnie próbowano więc wywieść z wydanych orzeczeń jakąś jedną przyjętą normę i uznać ją za utrwaloną przez orzecznictwo.

3.2. Orzecznictwo sądów polskich — tezy prawne sądów apelacyjnych

Niemieccy okupanci zlikwidowali przedwojenny Sąd Najwyższy⁵⁹. Struktura sądownictwa polskiego (nieniemieckiego) składała się więc z sądów grodzkich, okręgowych i apelacyjnych. Obszary apelacji zostały dostosowane do granic administracyjnych dystryktów. Likwidacja najwyższego sądu w ustroju sądownictwa niosła za sobą dużo skutków prawnych. Przede wszystkim pozbawiono strony możliwości składania nadzwyczajnych środków odwoławczych w postaci kasacji. Niektóre pozostałe kompetencje Sądu Najwyższego zostały przejęte przez centralny (Główny Wydział Sprawiedliwości w Rządzie GG) i dystryktowe wydziały sprawiedliwości⁶⁰.

Dla funkcjonowania systemu sądownictwa znaczenie miało także wyrugowanie wypowiedzi sądu najwyższej instancji, które miały charakter wyjaśniający i ujednocajający orzecznictwo. W początkowym fazie okupacji na gruncie nowej organizacji sądownictwa, nowego prawa, relacji pomiędzy prawem GG

⁵⁷ *Ibidem*, s. 222–227.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 230.

⁵⁹ Więcej na ten temat w: H. Mielnik, *Sądownictwo polskie...*, s. 63–64.

⁶⁰ A. Wrzyszczyk, *Organizacja niemieckiego resortu sprawiedliwości w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio G (Ius)*” 60, 2013, nr 1, s. 124–125.

a przedwojennym ustawodawstwem rodziło się wiele problemów, które wymagały wyjaśnienia.

Kompetencja do czuwania nad jednolitością orzecznictwa sądowego początkowo nie była w GG w ogóle realizowana. Dopiero 23 listopada 1940 roku Kurt Wille, kierownik Wydziału Sprawiedliwości w Urzędzie Generalnego Gubernatora (po reformie administracyjnej GG — Głównego Wydziału Sprawiedliwości w Rządzie GG), podjął decyzję o umożliwieniu sądom apelacyjnym sporządzania tez prawnych dotyczących istotnych zagadnień prawnych, których rolą miało być ujednolicanie orzecznictwa sądów polskich (nieniemieckich) poprzez rozstrzygnięcie powstałych na gruncie stosowania prawa wątpliwości interpretacyjnych⁶¹.

Na podstawie zarządzenia Willego kierownicy dystryktowych wydziałów sprawiedliwości zlecieli kierownikom sądów apelacyjnych przygotowanie projektów aktów, które regulowałyby wydawanie przez te sądy tez prawnych. Nie wprowadzono jednolitej regulacji dla wszystkich sądów w GG, mimo że Kazimierz Rudnicki, kierownik Sądu Apelacyjnego w Warszawie, podejmował odpowiednie starania, aby stworzyć jedno Biuro Orzecznictwa dla całego GG⁶². Skutkiem tego w każdym z sądów apelacyjnych funkcjonowała oddzielna i odmienna od pozostałych sądów procedura wydawania tez prawnych. We wszystkich dystryktach wspólny był jednak cel, który miał być zrealizowany — wyjaśnianie wątpliwości i ujednolicanie orzecznictwa sądów.

Co do zasady tezy prawne w GG miały wyłącznie charakter wypowiedzi opiniodawczych i informacyjnych — były fachowymi opiniami sądu najwyższej instancji, zgodnie z zamierzeniem władz niemieckich. Chodziło o rozstrzygnięcie wątpliwości interpretacyjnych, pojawiających się w niektórych sprawach, wywołujących rozbieżności w praktyce sądowej oraz wprowadzenie jednolitej wykładni przepisów wydanych przez władze GG. Tezy prawne nie wiązały więc sądów niższych instancji, z wyjątkiem sytuacji, dopuszczonych w dystrykcie lubelskim i radomskim, gdy teza prawna wydana została na tle konkretnej sprawy⁶³.

W warszawskim sądzie apelacyjnym utworzono Biuro Orzecznictwa, zajmujące się „zbieraniem materiału prawnego do orzecznictwa”, w którym pracowali sędziowie zajmujący się wyłącznie opracowywaniem orzecznictwa⁶⁴. Biuro Orzecznictwa w apelacji warszawskiej miało analizować przekazane orzeczenia i prowadzić kartotekę do której wpisywano sporządzone tezy, zawierające rozstrzygnięcie zasadniczych kwestii prawnych, oraz tezy pochodzące od innych sądów

⁶¹ H. Mielnik, *Charakter tez prawnych...*, s. 138.

⁶² Archiwum Państwowe w Radomiu (APR), Sąd Apelacyjny w Radomiu 1939–1945, sygn. 4, k. 8. Wniosek kierownika Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 20 grudnia 1940 roku w sprawie utworzenia biura orzecznictwa w Sądzie Apelacyjnym w Warszawie.

⁶³ H. Mielnik, *Charakter tez prawnych...*, s. 137–147.

⁶⁴ APR, Sąd Apelacyjny w Radomiu 1939–1945, sygn. 4, k. 6; 12. Wniosek kierownika Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 20 grudnia 1940 r. w sprawie utworzenia biura orzecznictwa w Sądzie Apelacyjnym w Warszawie.

apelacyjnych. Co kwartał Biuro Orzecznictwa w Sądzie Apelacyjnym w Warszawie wydawało zbiór orzeczeń sądowych, uznanych za znaczące dla ujednoczenia orzecznictwa oraz wyjaśnienia kwestii prawnych udzielonych na zapytanie kierownika Sądu Apelacyjnego w Warszawie — „Zbiory tez i opinii opracowanych przez Biuro Orzecznictwa przy Sądzie Apelacyjnym w Warszawie”⁶⁵.

Najbardziej interesujące (i najważniejsze) są te tezy prawne, które opracowane zostały na podstawie prawa wydanego przez niemieckie władze w GG. Analiza wydanych tez prawnych wskazuje, że najczęściej interpretowane były przepisy rozporządzenia o sądownictwie polskim z 19 lutego 1940 roku, aktu prawnego regulującego działalność sądownictwa polskiego (nieniemieckiego). Jest to zrozumiałe z uwagi na liczne zmiany wprowadzone do organizacji sądownictwa i przebiegu postępowań, które wpłynęły na przedwojenne polskie rozwiązania. Niezbędna była więc interpretacja tych zmian, przede wszystkim w odniesieniu do całego okupacyjnego systemu prawa. Spora liczba tez prawnych została wydana na gruncie przepisów rozporządzenia o konfiskacie majątku prywatnego w Generalnym Gubernatorstwie z 24 stycznia 1940 roku i rozporządzenia o obrocie nieruchomościami w Generalnym Gubernatorstwie z 27 marca 1940 roku. Oba te rozporządzenia stanowiły główną podstawę do grabieży mienia (głównie żydowskiego), prowadzonej w GG przez niemieckich okupantów. Przepisy tych rozporządzeń istotnie wpływały na obrót nieruchomościami w GG oraz na wszelkie prawne kwestie z tym związane. Główne problemy, jakie były interpretowane przez sądy apelacyjne, związane były z dokonywaniem wpisów do ksiąg gruntowych, prowadzonych w GG przez sądy polskie (nieniemieckie), oraz skutkami prawnymi jakie wywoływały konfiskaty dla obrotu prawnego (na przykład wygaśnięcie roszczeń osób trzecich do skonfiskowanego majątku)⁶⁶.

Pomimo istnienia w GG policentrycznego systemu z czterema (a od 1942 roku pięcioma) apelacjami sądowymi, formalnie od siebie oddzielnymi, tezy prawne były rozsyłane pomiędzy tymi sądami. Wynika to niewątpliwie z istoty samej tej instytucji, mającej służyć, jak to już zostało wspomniane, ujednoczeniu orzecznictwa sądowego. Jeżeli kierownicy sądów apelacyjnych uznali, że teza wydana przez inny sąd apelacyjny ma istotne znaczenie prawne, nakazywali poinformować o jej treści, poprzez sądy okręgowe, wszystkie sądy w dystrykcie⁶⁷.

Najważniejsze znaczenie miało jednak ujednoczanie orzecznictwa w ramach dystryktu (apelacji sądowej). W GG istotnym problemem w działalności sądów

⁶⁵ Archiwum Państwowe w Warszawie (Milanówek), Sąd Okręgowy w Warszawie 1917–1944, sygn. 9, k. 129. Pismo kierownika Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 2 marca 1941 r. w sprawie utworzenia Biura Orzecznictwa w Sądzie Apelacyjnym w Warszawie.

⁶⁶ H. Mielnik, *The Role of the Legal Theses of the Polish (Non-German) Courts of Appeal in the General Government*, „Journal on European History of Law” 12, 2021, nr 1, s. 44.

⁶⁷ APL, Sąd Apelacyjny w Lublinie 1918–1939 (SAL), sygn. 13/5, brak paginacji. Pismo kierownika Sądu Apelacyjnego w Lublinie w sprawie przekazania treści tezy Sądu Apelacyjnego w Radomiu podległym sądom.

był powszechny brak dostępu do źródeł prawa, i to zarówno dzienników rozporządzeń (publikowanych w GG), jak i do tekstów przedwojennych aktów prawnych. Władze niemieckie przejęły liczne polskie budynki sądowe, umieszczając w nich albo niemieckie władze sądowe, albo inne podmioty. W budynkach tych często znajdowały się polskie biblioteki prawnicze, dostęp do których został praktycznie uniemożliwiony. Sądy polskie (nieniemieckie) musiały zająć albo inne budynki, albo kilka sądów było kumulowanych w jednym budynku. Na rynku z kolei brakowało książek fachowych, komentarzy i monografii. Powody te wpłynęły na znaczenie tez prawnych, które oprócz funkcji ujednocwiających, spełniały także dla sędziów funkcje czysto poznawczo-fachowe⁶⁸.

Z przeanalizowanego materiału archiwalnego wynika, że tezy prawne były wykorzystywane w praktyce sądowej GG, przy czym wpływały one nie tylko na orzeczenia sądów niższych instancji. Również strony wykorzystywały w uzasadnieniach pism procesowych tezy prawne sądów apelacyjnych. Wskazuje to na fakt, że tezy prawne były rozpowszechniane także pomiędzy pełnomocnikami procesowymi. Co ciekawe, miało to miejsce nie tylko w postępowaniach przed sądami polskimi (nieniemieckimi), ale także w postępowaniach o prawo sprawdzenia, toczącymi się przed wyższymi sądami niemieckimi⁶⁹.

Celem wydawania tez prawnych było ujednocnianie orzecznictwa sądowego i tym samym rozwiązywanie istotnych zagadnień prawnych. Tezy prawne miały charakter niewiążących wypowiedzi jurydycznych — wiązały one wyłącznie składy sądzące w sprawach, na gruncie których doszło do ich opracowania. Choć zdarzały się przypadki, że sądy apelacyjne interpretowały prawo wydane przez niemieckich okupantów GG, opisywana instytucja nie służyła do wprowadzania „politycznych” interpretacji prawa. Nawet te tezy, które dotyczyły prawa GG, miały czysto techniczny i fachowy charakter. Dorobek orzeczniczy polskich (nieniemieckich) sądów apelacyjnych z okresu okupacji i GG jest bogaty pod względem liczby wydanych tez. Niektóre tezy mają także duże znaczenie prawne, wskazują bowiem jak interpretowane było przedwojenne prawo w nadzwyczajnych warunkach okupacyjnej rzeczywistości. Sędziowie sądów apelacyjnych wykazali się w okresie okupacji dużą dojrzałością, dbając o odpowiedni poziom merytoryczny orzecznictwa i jego jednolitość. Formułowane tezy miały przede wszystkim służyć kolejnym procesom decyzyjnym. Kształtowano w ten sposób „zbiorową mądrość” sądownictwa, rozumianą jako wykluczenie błędnych rozwiązań, wprowadzenie jednolitości orzekania i wzmocnienie jurydycznego charakteru rozwiązywania sporów prawnych⁷⁰.

⁶⁸ H. Mielnik, *Sądownictwo polskie...*, s. 37–49; 246–247.

⁶⁹ H. Mielnik, *Prawo sprawdzenia...*, s. 235.

⁷⁰ L. Leszczyński, *Precedens sądowy*, [w:] *Filozofia prawa. Normy i fakty*, red. J. Hołówka, B. Dziobkowski, Warszawa 2020, s. 626–644.

4. Aksjologia systemowa i pozasystemowa w GG

W ramach systemu prawnego wprowadzone do przepisów prawa zostają kryteria otwarte (klauzule generalne, zwroty szacunkowe, odesłania do prawa zwyczajowego), które niejako otwierają ten system na wartości do niego nieinkorporowane — aksjologię pozasystemową. Kryteria aksjologii otwartej stanowią dodatkowy czynnik rekonstrukcji normy, będąc źródłem luzu decyzyjnego pozwalają uelastyczyć proces stosowania prawa. W ramach systemu prawa funkcjonują także zasady, które mają charakter aksjologii systemowej — stanowią podstawę wartości na których oparty jest cały system⁷¹.

W niniejszym opracowaniu wskazane zostaną aksjologiczne podstawy ustawodawstwa niemieckiego w GG, mające charakter ideologiczny, nazistowski. Ustalone zostanie też, czy i w jaki sposób odwoływano się do aksjologii pozasystemowej o charakterze obiektywnym.

4.1. Aksjologia nazistowska

Nazistowska wizja prawa zasadza się na prymacie woli Adolfa Hitlera (jako Führera), utożsamianej z wolą narodu. Wódz jest nie tylko najwyższym prawodawcą, ale i sędzią⁷². Z woli Hitlera utworzone zostało także GG, które służyło realizacji celów nazistowskiej polityki. Nie będzie więc dziwne, że u źródeł prawa wprowadzonego w GG znajdowały się zasady ideologii nazistowskiej. Carl Schmitt w *Fünf Leitsätze für die Rechtspraxis* pisał, że „zasady narodowego socjalizmu nadają się do bezpośredniego i wyłącznego stosowania i wyprowadzania norm ogólnych przez sędziego, prawnika czy wykładowcę prawa”⁷³.

Prawo przesiąknięte aksjologią nazistowską traciło swój obiektywizm. Oparcie na zmiennych, relatywnych wartościach ideologicznych (politycznych) burzyło pewność i jasność prawa. Wprost mówił o tym Hans Frank w trakcie przemówienia do sędziów z dystryktu krakowskiego w dniu 5 grudnia 1942 roku: „Prawo nie jest statyczne, lecz podlega ciągłym zmianom, tak jak samo życie. Sędziowie nie powinni wyłącznie patrzeć na literę prawa, lecz winni odszukiwać treści ukryte między wierszami. Prawo powinno pomagać sędziemu; nie może go przytłaczać”⁷⁴.

Głównych zasad prawa GG doszukać można się w aktach prawnych regulujących ustroj GG. W dekrete Hitlera o administracji okupowanych polskich

⁷¹ B. Liżewski, *System prawa a porządek prawny*, s. 36–39.

⁷² M. Maciejewski, *Wódz, naród, rasa. Ideologiczne przesłanki nazistowskich koncepcji prawa*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 39, 2017, nr 1, s. 19–43.

⁷³ Cyt. za: F. Neumann, *The Governance of The Rule of Law*, 1936, s. 576 [maszynopis pracy doktorskiej z repozytorium cyfrowego Biblioteki Uniwersytetu Londyńskiego].

⁷⁴ Cyt. za: J. Grabowski, *Żydzi przed obliczem niemieckich i polskich sądów w dystrykcie warszawskim Generalnego Gubernatorstwa, 1939–1942*, [w:] *Prowincja noc. Życie i zagłada Żydów w dystrykcie warszawskim*, red. B. Engelking, J. Leociak, D. Libionka, Warszawa 2007, s. 75.

obszarów z 12 października 1939 roku, który tworzył Generalne Gubernatorstwo, jako cel podjęcia takiej decyzji wskazano: „przywrócenie i utrzymanie porządku i życia publicznego na okupowanych polskich obszarach”. Postawienie na pierwszym miejscu porządku publicznego dało podstawę do wprowadzenia wielu dalszych aktów prawnych o charakterze czysto represyjnym, bo metodą na realizację tak zakreślonych celów było wprowadzenie terroru, także zamkniętego w ramy prawne. W proklamacji z 26 października 1939 roku Hans Frank przywołał polecenie, które jakoby miał otrzymać od Hitlera: „dbać w formie stanowczej o to, aby w przyszłości zapewniony był w tym kraju stan pokoju i aby się organicznie rozwinęły sąsiedzkie stosunki Polaków do potężnego mocarstwa światowego narodu niemieckiego”. Wprost założono więc podporządkowanie narodu polskiego interesom niemieckim. Ten paradygmat — istnienia GG dla realizacji interesów niemieckich — był najważniejszą regułą zarówno stanowienia, jak i interpretowania prawa GG.

W świetle badań Andrzeja Wrzyszcza w GG, odmiennie niż w III Rzeszy, nie funkcjonowała instytucja tak zwanych listów sędziowskich (*Richterbriefe*), będących najjaskrawszym symbolem instrumentalizacji i ideologizacji prawa⁷⁵. Odbywały natomiast się wspomniane już narady i szkolenia dla sędziów i prokuratorów pracujących w sądownictwie niemieckim w GG. Przywołać można (opisany w literaturze) przykład narady, która odbyła się 5 grudnia 1942 roku w dystrykcie krakowskim, której przewodniczył Otto Bauer, kierownik Wyższego Sądu Niemieckiego w Krakowie⁷⁶. W trakcie swojego przemówienia Bauer, odnosząc się do krytyki, jaka w tym czasie spadła na niemieckich sędziów ze strony nazistowskiej propagandy⁷⁷, przedstawił słuchaczom pogląd, że sędziowie powinni być gotowi do „entuzjazmu” wobec postawionych przed nimi zadań. Prawo powinno wyrastać z wewnętrznej formy życia narodu, charakteru narodu i rasy. Za główne źródła prawa uznał samo życie, a nie kodeksy z ich abstrakcyjnymi normami, stworzonymi pod obcym (narodowo) wpływem. Orzeczenia sądowe miały być przede wszystkim czynnościami wartościującymi, twórczo kształtującymi stosunki prawne. Sędziowie, pomimo tego, że byli związani w orzekaniu ustawami, zdaniem Bauera musieli je interpretować w duchu i sensie światopoglądu narodowosocjalistycznego⁷⁸.

Z punktu widzenia teoretycznoprawnego interesujące są rozważania Bauera co do sposobu stosowania prawa. W ustawie widział on tylko formę wyrazu dla „świadomości prawnej”. Takie ujęcie prowadziło do odrzucenia jurysprudenckiego pojęć. Normy prawne miały nabrać właściwej (w domyśle — zgodnej z nazistowskimi wymaganiami) treści dopiero poprzez „wartościowanie ustawodawcze”. Zadaniem stosujących prawo była ocena, czy realizowane są cele zawarte w ustawie

⁷⁵ A. Wrzyszcza, *Okupacyjne sądownictwo...*, s. 395–396.

⁷⁶ *Ibidem*, s. 396–400.

⁷⁷ Więcej na temat faktycznej reakcji aparatu nazistowskiego wobec prawników w 1942 r. w: H. P. Graver, *Why Adolf Hitler...*, *passim*.

⁷⁸ A. Wrzyszcza, *Okupacyjne sądownictwo...*, s. 396–400.

i zamiar ustawodawcy w odniesieniu do „życia narodowego” i „zasadniczych założeń światopoglądu nazistowskiego”. Sędziowie mieli „wpuścić życie” do orzecznictwa, ich obiektywizm miał być ograniczony do ustalenia stanu faktycznego⁷⁹.

W praktyce stosowania ustawodawstwa niemieckiego w GG można odnaleźć w uzasadnieniach orzeczeń sądowych zwroty, które uzasadniały ocenę danego stanu faktycznego według kryteriów ideologicznych, nazistowskich. Były sformułowania takie jak „niemieckie pojmowanie prawa”, „myśl przewodnia ustawy”, czy „zdrowie odczucie narodowe”. Wydaje się jednak, że powoływane wartości stanowiły element aksjologii systemu, stojąc niejako za stanowiącymi przepisami prawa, które miały być wyłącznie ich nośnikami. Zasady polityki narodowosocjalistycznej miały charakter najwyższego prawa⁸⁰.

4.2. Wartości obiektywne

Dominacja ideologii nazistowskiej w porządku prawnym GG nie znaczy, że nie odwoływano się w praktyce do wartości, które stanowiły klasyczne, pozasystemowe punkty odniesienia — tych, na które, w zamyśle racjonalnego prawodawcy, otwiera się system prawa.

Jako przykład podać można stosowanie art. 269 kodeksu zobowiązań (k.z., klauzula *rebus sic stantibus*)⁸¹ przez sądy polskie (nieniemieckie). Instytucja ta była wykorzystywana w okresie okupacji przede wszystkim przez strony tych umów, których przedmiot dotyczył obszaru ingerencji (polityki) władz niemieckich w GG. Były to między innymi kwestie lokalowe (umowy najmu) czy świadczenia *in natura*. Dla stron tych stosunków zastosowanie art. 269 k.z. było elementem obrony przed naruszeniem ich interesów, na przykład w sytuacji eksmisji lokatorów. Problematyka odniesień do dobrej wiary pojawia się w wielu tezach prawnych wydanych na gruncie art. 269 k.z. w okresie GG.

W tezie opartej na wyroku Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 2 września 1942 roku wskazano, że do oceny możliwości zastosowania klauzuli *rebus sic stantibus* sąd powinien brać pod uwagę dwa kryteria: interesy obu stron oraz zasady dobrej wiary⁸². Zdaniem sądu sprzeczne z zasadami dobrej wiary było

⁷⁹ *Ibidem*, s. 396–400.

⁸⁰ Nazistowska „idea” stanowiła fundament *a priori* dla całego systemu prawa nazistowskiego. Za: T. Guz, *Filozofia prawa III Rzeszy Niemieckiej*, Lublin 2013, s. 216.

⁸¹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. — Kodeks zobowiązań (Dz.U. z 1933 r. Nr 82, poz. 598 ze zm.).

⁸² R. Longchamps de Bériér w wydanej po zakończeniu II wojny światowej pozycji pisał, że sąd powinien zapewnić „aby wpływ stosunków na zobowiązanie pozostawał ściśle w granicach słuszności i jak najmniej naruszał stosunek prawny wytworzony przez umowę”. Podkreślał, że orzeczenia sądu powinny uwzględniać zasady dobrej wiary i interes obu stron. R. Longchamps de Bériér, *Zobowiązania*, Poznań 1948, s. 418.

zachowanie dłużnika, który przez dwa lata od daty terminu zobowiązania nie starał się nawet częściowo spełnić świadczenia⁸³.

W innym orzeczeniu sąd odniósł się do dobrej wiary w sprawie dotyczącej braku spełnienia świadczenia przez dłużnika. Sąd Apelacyjny w Warszawie uznał, że powodowie (wynajmujący) mieli, w warunkach okupacji, zadowalającą sytuację majątkową, natomiast pozwany (najemca) nie miał żadnych dochodów, co w ocenie sądu było sytuacją wyłącznie przejściową. Pozwany przed wojną wynajmował lokal od powodów przez okres 20 lat, regularnie opłacając należny czynsz. Przy orzekaniu skład sędziowski wziął pod uwagę także „wyjątkowe okoliczności obecnych czasów”. W powyższej sytuacji sąd oddalił żądanie powodów eksmisji z mieszkania⁸⁴.

W kolejnej tezie tego typu sąd stwierdził, że stosując art. 269 k.z. możliwe jest odmówienie eksmisji lokatora (najemcy), nawet jeżeli zalega z kilkoma ratami miesięcznymi czynszu (art. 388 k.z.). Warunkiem wstrzymania takiej eksmisji miałby być brak złej woli przy powstaniu zaległości w spłacie zobowiązania, która była skutkiem „ciężkich warunków, w jakich znalazł się lokator w związku z wojną”, a sam lokator wykazywał się dobrą wolą, płacąc czynsz w miarę możliwości oraz ponosząc koszty remontu lokalu⁸⁵.

Z powyższego wynika, że Sąd Apelacyjny w Warszawie do możliwości zastosowania klauzuli *rebus sic stantibus* (art. 269 k.z.), oprócz obiektywnie zaistniałych nadzwyczajnych wypadków („wojna”, okupacja niemiecka) brał pod uwagę także subiektywne zachowanie i możliwości stron w tych warunkach (oceniane z punktu widzenia dobrej wiary).

Trudno ocenić, jak wyglądała kwestia powoływania się na obiektywne wartości aksjologii pozasystemowej przez sądy niemieckie. Nie udało się odnaleźć żadnego orzeczenia, które mogłoby zobrazować tę problematykę. Założyć można jednak, że w sprawach o charakterze apolitycznym, w którym sąd stosował właściwe przepisy, na przykład BGB (§ 315), zawierające odniesienia do kryteriów otwartych, mogło dochodzić do takich sytuacji.

5. Omówienie wyników

Wacław Uruszczak jako funkcje prawa GG wskazuje: funkcję publicznego terroru (megarepresyjność); funkcję segregacyjną; funkcję legitymizacyjną

⁸³ APL, SAL, sygn. 13/5, bp. Teza nr 27 ze Zbioru tez i opinii opracowanych przez Biuro Orzecznictwa przy Sądzie Apelacyjnym w Warszawie w miesiącach październiku–grudniu 1942 r., zeszyt 4 (1942); Wyrok SA w Warszawie z 2 września 1942 r. Nr CA 354/42.

⁸⁴ APL, SAL, sygn. 13/5, bp. Teza nr 21 ze Zbioru tez i opinii opracowanych przez Biuro Orzecznictwa przy Sądzie Apelacyjnym w Warszawie w miesiącach styczniu–marcu 1943 r., zeszyt 1 (1943); Wyrok SA w Warszawie z 2 grudnia 1941 r. CA 557/41.

⁸⁵ APL, SAL, sygn. 13/5, bp. Teza nr 31 ze Zbioru tez i opinii opracowanych przez Biuro Orzecznictwa przy Sądzie Apelacyjnym w Warszawie w miesiącach kwietniu–czerwcu 1943 r., zeszyt 2 (1943); Wyrok Wydz. Odwoł. SO w Warszawie z 14 lutego 1942 r. VII Ca 1737/41.

(dla władzy politycznej); funkcję eliminacyjną; funkcję eksploatacyjną, funkcję ekspriopracyjną oraz funkcję eksterminacyjną. Powyższy katalog jest jak najbardziej prawidłowy, opisuje on jednak skutki, do jakich prowadzić ma stosowanie danego prawa. Powyższa enumeracja nie daje pełnego obrazu samego prawa, konstrukcji porządku prawnego i praktyki stosowania prawa. W poprzednich częściach pracy przedstawiono, jak wyglądał katalog źródeł rekonstrukcji norm prawnych w GG i jakie relacje zachodziły pomiędzy poszczególnymi źródłami. Omówienie tych zagadnień pozwala na sformułowanie ogólnych cech, rozumianych jako elementy charakterystyczne (dystynktywne), jakie można przypisać porządkowi prawnemu GG.

Za najważniejszą i wyróżniającą cechę uznać należy polityzację prawa. Prawo w GG było podporządkowane celom polityki nazistowskiej prowadzonej w GG. Jeżeli nie realizowało tych celów, mogło ewentualnie być wobec nich indyferentne (prawo polskie). Stworzony został system kontroli orzeczeń sądowych (prawo sprawdzenia) i właściwości sądowej (określanie właściwości w sprawach karnych przez prokuraturę niemiecką), który pozwalał na dostosowanie wydawanych rozstrzygnięć prawnych do celów politycznych. Wpływało to na brak pełnej niezależności sądów i niezawisłości sędziowskiej, zarówno w sądach niemieckich, jak i polskich (nieniemieckich). Upolitycznienie prawa przejawiało się także w zawarciu w części systemu prawa aksjologii nazistowskiej.

Przejawem polityzacji była też realna pozycja prawa w ustroju państwa. Nie miało ono nadrzędnej pozycji. Tak jak III Rzesza, GG nie było państwem prawa. Ponad prawem znajdowały się normy polityczne, stosowane i realizowane przez elementy prerogatywne, aparat partyjno-policyjny. Ten stan rzeczy jest zgodny z koncepcją państwa stanu wyjątkowego Franciszka Ryszki⁸⁶ czy pierwotnym ujęciem ustroju III Rzeszy Ernsta Fraenkla — państwa podwójnego (*the dual state, der Doppelstaat*)⁸⁷. Podporządkowanie prawa polityce wpływało na kształt wszystkich pozostałych cech porządku prawnego GG, dlatego należy uznać je za jego najważniejszą cechę.

Drugą ważną cechą porządku prawnego GG jest jego kolonializm prawny. Sally Engle Merry definiuje skutki kolonializmu na płaszczyźnie prawnej jako: „wielkoskalowy transfer praw (ustaw) i instytucji prawnych z jednego społeczeństwa do drugiego, przy czym każde z tych społeczeństw ma odrębną socjokulturę organizacji i odmienną kulturę prawną. W ten sposób powstawał dualistyczny system prawa; jeden dla ludności kolonizowanej i drugi dla kolonizatorów”⁸⁸. Nowe prawo kolonizatorów miało zmieniać podstawowe znaczenia kulturowe i świadomość lokalnej ludności. Proces implementacji nowych praw miał służyć ułatwieniu rządów i przekształcaniu społeczeństwa według zamierzonych

⁸⁶ F. Ryszka, *Państwo stanu wyjątkowego. Rzec o systemie państwa i prawa Trzeciej Rzeszy*, Warszawa 2021.

⁸⁷ E. Fraenkel, *The Dual State: A Contribution to the Theory of Dictatorship*, Oxford 2017.

⁸⁸ S.E. Merry, *Law and Colonialism (Review Essay)*, „Law & Society Review” 25, 1991, nr 4, s. 890.

wymagań (wzorów)⁸⁹. Na przełomie XIX i XX wieku dla brytyjskich kolonizatorów w Indiach i Afryce wprowadzane zachodnie prawo stanowiło wyraźny „postęp” względem lokalnych zwyczajów miejscowej ludności. Prawo było skonceptualizowane jako „prezent” dla podbijanych społeczeństw. Interesujące, że podobnych argumentów używali niemieccy nazistowscy urzędnicy względem prawa wprowadzanego w GG. Kurt Wille pisał: „sędzia karny przy zwalczaniu panującego właśnie w Polsce już przed wojną bandytyzmu — i to w stopniu dla niemieckich stosunków wprost niewyobrażalnym — potrzebuje koniecznie broni niemieckiego prawa karnego z jego skutecznymi przepisami względem używających gwałtu oraz zawodowych zbrodniarzy”⁹⁰.

W GG stworzony został dualistyczny system prawa, oddzielny dla miejscowej ludności, oddzielny dla szeroko pojętego katalogu niemieckich podmiotów. Przedwojenne polskie prawo zostało podporządkowane ustawodawstwu niemieckiemu w GG. Obowiązywało wyłącznie, jeżeli nie stało w sprzeczności z przejęciem władzy przez administrację niemiecką. Orzecznictwo sądów polskich (nieniemieckich) zostało poddane kontroli władz niemieckich. Służyło temu wiele nowych, nieznanych przed wojną instytucji prawnych, na czele ze zdefiniowanym już prawem sprawdzenia. Porządek prawny GG, tak jak kolonialne systemy prawne, służył wprowadzeniu systemowej dominacji. Powyższe potwierdza więc kolonialny charakter samego Generalnego Gubernatorstwa.

Kolejną cechą wyróżniającą porządek prawny GG jest jego partykularyzm. Przejawiał się on zarówno w aspekcie personalnym, jak i terytorialnym. Odmienny status prawny miała ludność uznana za niemiecką (*Reichsdeutsche*, *Volksdeutsche*, *Deutschstammige*), wobec której stosowano prawo podmiotowe obowiązujące w Rzeszy. Status prawny Polaków i Ukraińców był regulowany głównie przez przedwojenne prawo II RP, zmienione i dostosowane do warunków okupacyjnych. Najgorszy, ale też z punktu widzenia teoretycznego, najbardziej zmieniony, zmienny i niepewny status miała ludność żydowska. W pewnym momencie Żydzi znaleźli się poza całkowitą regulacją (ochroną) prawa i przeszli „pod władzę” aparatu SS i policji. W personalnym podziale prawa przejawiał się jego rasizm. Część z aktów prawnych zastrzała na przykład sankcje karne czy wprowadzała podwójne karanie za te same czyny, ale tylko w odniesieniu do określonego kręgu podmiotów. Partykularyzm personalny objawiał się także w dualizmie sądownictwa powszechnego, stworzono bowiem oddzielne sądownictwo niemieckie, które miało służyć temu aby Niemiec, „czerpał sprawiedliwość na podstawie niemieckiego prawa z ręki niemieckiego sędziego”⁹¹. W GG, podobnie jak w średniowiecznej Europie, właściwość sądu, obowiązujące prawo

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ AAN, Ministerstwo Informacji i Dokumentacji Rządu RP (emigracyjnego) w Londynie, sygn. 105, k. 261, Opracowanie K. Willego *Wymiar sprawiedliwości w Generalnym Gubernatorstwie*.

⁹¹ *Ibidem*, k. 256.

i orzeczony wyrok, a więc sytuacja prawna osoby (podmiotu prawa) zależała od jej narodowości.

Aspekt terytorialny partykularyzmu wynikał z naczelnej zasady nazistowskiej administracji — wodzostwa (*Führerprinzip*). Duży zakres władzy, w tym prawodawczej przekazany został gubernatorom (szefom) poszczególnych dystryktów. Wydawali oni głównie prawo powielaczowe, które uszczegóławiało i dostosowywało do warunków lokalnych decyzje centralnego rządu GG. Całe sądownictwo polskie (nieniemieckie) było nadzorowane przez poszczególne władze dystryktowe⁹². Dlatego stopień ingerencji władz administracyjnych, ale również pewne regulacje prawne, różniły się w poszczególnych dystryktach. Zależało to głównie od polityki prowadzonej przez lokalną administrację niemiecką, ale wpływało na sytuację prawno-procesową podsądnych. Wyraźnym przykładem terytorialnego partykularyzmu jest dystrykt Galicja. W sądownictwie nieniemieckim w tym dystrykcie jako podstawowy stosowany miał być język ukraiński (w pozostałych dystryktach język polski, z dopuszczeniem języka ukraińskiego)⁹³. W dystrykcie Galicja istniały także wyraźne różnice ustawodawcze⁹⁴.

Istotną cechą porządku prawnego w GG była także jego niepewność. Przejawiała się w dwóch aspektach: formalnym (proceduralnym) oraz aksjologicznym (relatywizm prawa). W aspekcie formalnym przykładem może być płynne ustalanie właściwości w sprawach karnych. O tym, do jakiego sądu trafi dana sprawa i o tym, jakie prawo będzie stosowane wobec oskarżonego, decydował niemiecki prokurator. Sprawy mogły być przejmowane i przekazywane na przykład do sądów specjalnych już w trakcie trwania procesów. Rozporządzenia generalnego gubernatora burzyły niektóre z podstawowych zasad gwarancyjnych prawa, przede wszystkim prawa karnego. Wprowadzono podwójne karanie za te same czyny, sankcje bezwzględnie oznaczone, dopuszczono stosowanie analogii i wykładni rozszerzającej w prawie karnym. Zmieniane były prawomocne orzeczenia sądowe, i to nawet te wydane przed rozpoczęciem okupacji. W postępowania sądowe, zwłaszcza toczone przed sądami polskimi (nieniemieckimi) ingerowały organy administracyjne (głównie Kreislandwirci)⁹⁵, domagając się wydania

⁹² H. Mielnik, *Sądownictwo polskie...*, s. 84–88.

⁹³ *Ibidem*, s. 74–82.

⁹⁴ A. Wrzyszczyk, *Odrębności ustrojowo-prawne dystryktu Galicja w Generalnym Gubernatorstwie (1941–1944)*, [w:] *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie — idee — prawo*, red. A. Lityński, P. Fiedorczyk, Białystok 2003, s. 689–701.

⁹⁵ Kreislandwirci (agronomowie powiatowi, w polskiej literaturze określane także jako rolnicy powiatowi albo powiatowi inspektorzy rolnictwa) byli organami administracyjnymi działającymi na poziomie powiatu w GG. Odpowiadali za wszystkie sprawy związane z rolnictwem na podległym sobie terytorium. Agronomowie powiatowi posiadali szerokie kompetencje wykonawcze, kontrolne oraz represyjne. Kreislandwirci służbowo podlegali wydziałom wyżywienia i rolnictwa w urzędach gubernatorów dystryktów. Więcej w: J. Gapys, *Niemiecka polityka gospodarcza wobec ziemiaństwa w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945*, „UR Journal of Humanities and Social Sciences” 14, 2020, nr 1, s. 93.

konkretnych orzeczeń. Na niepewność prawa wpływały także liczne pojęcia nieodookreślone odwołujące się do aksjologii nazistowskiej, a więc celów polityki, które nie miały obiektywnego charakteru, lecz zmieniały się zgodnie z warunkami i wyznaczonymi dyrektywami działania.

Niepewność prawa, podobnie jak inne cechy porządku prawnego, wpływała na jego niejasność. W ustawodawstwie niemieckim GG nie istniała hierarchia aktów prawnych. Kilka podmiotów miało też uprawnienie do wydawania aktów prawnych obowiązujących w GG. W ustawodawstwo niemieckie w GG ingerował aparat SS i policji, co było przejawem szerszego konfliktu pomiędzy tym ośrodkiem władz a władzą administracyjną w GG⁹⁶. Polskie prawo obowiązywało warunkowo, ale jednocześnie nie dbano o kwestie właściwej derogacji przedwojennych aktów prawnych, pojedynczych przepisów albo grup przepisów. Z tego powodu dochodziło do licznych kolizji prawnych i wątpliwości interpretacyjnych. Niemieckie sądy orzekające w GG odwoływały się w argumentacjach dotyczących instytucji prawnych z przedwojennego prawa II RP do orzecznictwa z Rzeszy. Orzeczenia sądów polskich (nieniemieckich) w pierwszym etapie okupacji miały być, zgodnie z intencjami resortu sprawiedliwości w rządzie GG, badane pod kątem zgodności z niemieckim (obowiązującym w Rzeszy) prawem, pomimo wydania orzeczenia na gruncie przedwojennego prawa II RP. Tak pomysł ten po wojnie opiniował Władysław Wolter: „Znaczy to, że sąd niemiecki miał według niemieckiego prawa kontrolować, czy sąd polski wydał słuszny wyrok według polskiego prawa. Był to tak oczywisty absurd logiczny, że nawet sędziowie niemieccy nie byli w stanie odmówić racji przeciwnym wywodom polskich obrońców”⁹⁷.

Najbardziej wyrazistym przejawem niejasności porządku prawa w GG było prawdopodobnie tak zwane prawo powielaczowe, które zostało już scharakteryzowane, nie ma więc potrzeby powtarzać przedstawionych już zagadnień. Ale zjawisko niejasności prawa w GG obrazuje też, że dostęp do oficjalnych publikatorów był utrudniony dla sądów polskich (nieniemieckich). Sądy wyższych instancji musiały zwracać się do władz niemieckich o przekazanie konkretnych numerów dzienników rozporządzeń na potrzeby sądów grodzkich. Jeszcze większe problemy z dostępem do informacji o tworzonym prawie miały inne podmioty, na przykład przedsiębiorcy. Dlatego wydawano specjalne, półoficjalne zbiory prawa GG. Porządek prawny GG był więc nie tylko niejasny w sensie systemowym i logicznym, ale także w pewnym stopniu tajny, niedostępny dla adresatów norm.

⁹⁶ Himmler próbował, pomimo braku przekazanych kompetencji, ingerować w prawo GG. Dla przykładu Hans Frank 26 stycznia 1943 r. złożył oświadczenie: „nie uznaję rozporządzenia Reichsführera SS Himmlera regulującego sprawę własności żydowskiej w GG. Nie ma ono żadnej mocy obowiązującej, gdyż prawo do wydawania zarządzeń w GG przysługuje jedynie generalnemu gubernatorowi, względnie Radzie Ministrów do spraw obrony Rzeszy”. Z. Mańkowski, *Niemieckie „prawo”*..., s. 161.

⁹⁷ A. Wrzyszczyk, *Okupacyjne sądownictwo*..., s. 386–387.

Konkluzje

Pomimo wyrastania ze źródeł europejskiej cywilizacji (w tym prawnej), nazistowski niemiecki porządek prawny w GG stanowił zaprzeczenie wypracowanych na przestrzeni wieków legalistycznych zasad, gwarancji i wartości. Dlatego za właściwe określenie opisywanego zjawiska uznać należy pojęcie „(nie)porządku prawnego”. Odejście od zachodniej tradycji prawnej nie było jednak takie proste. Wskazują na to badania H.P. Gravera, który dostrzegł, że w reżimie nazistowskim pozostawiony został pewien stopień autonomii sędziowskiej. Także w GG funkcjonowały pewne obszary swobodnego działania prawa. Chodziło o kwestie, które były indyferentne z punktu widzenia celów polityk realizowanych przez niemieckie nazistowskie władze w GG. W obszarach tych, stale kontrolowanych, z możliwością partykularnej ingerencji i zmiany orzeczeń, pozostawiono regulację przedwojennemu prawu i pewnemu poziomowi niezależności sędziowskiej.

Taki stan rzeczy ma złożone przyczyny. Niewątpliwie należy do nich chęć zachowania normalnego obrotu gospodarczego w GG, co ułatwiało jego dalszą eksploatację gospodarczą. Duże znaczenie praktyczne miał także brak wykwalifikowanych kadr prawniczych, i przez to niemożność objęcia jurysdykcją niemieckich władz sądowych wszystkich sporów prawnych. Podobnie istotnych czynników było zapewne wiele. Ważne jednak, że nie można utożsamiać „prawa Generalnego Gubernatorstwa”, „rozporządzeń generalnego gubernatora” z „prawem obowiązującym w Generalnym Gubernatorstwie”. To ostatnie pojęcie jest szersze i obejmuje także część przedwojennego polskiego prawa z odesłaniami do obiektywnej, apolitycznej aksjologii. Właśnie takie prawo, neutralne ideologicznie, stosował w okresie okupacji w GG sędzia Adolf Eimer, stąd mógł po II wojnie światowej orzec karę śmierci wobec Josepha Böhlera, między innymi za udział w tworzeniu i wydawaniu nieludzkiego, megarepresyjnego „prawa”.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych.

Delegatura Rządu na Kraj – Ministerstwo Sprawiedliwości: sygn. 202-IV/1.

Ministerstwo Informacji i Dokumentacji Rządu RP (emigracyjnego) w Londynie: sygn. 105.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej

Najwyższy Trybunał Narodowy: IPN GK 196/245.

Archiwum Narodowe w Krakowie.

Sąd Apelacyjny w Krakowie 1919–1950: sygn. 104, 223.

Archiwum Państwowe w Kielcach.

Sąd Okręgowy w Kielcach 1939–1945: sygn. 6.

Archiwum Państwowe w Lublinie.

Sąd Apelacyjny w Lublinie 1918–1939: sygn. 13/5.

Urząd Okręgu Lublin: sygn. 914.

Archiwum Państwowe w Radomiu.

Sąd Apelacyjny w Radomiu 1939–1945: sygn. 4.

Archiwum Państwowe w Warszawie (Milanówek).

Sąd Okręgowy w Warszawie 1917–1944: sygn. 9.

Źródła prawa:

Prawo polskie: Dziennik Ustaw z 1933 r.

Prawo niemieckie: Reichsgesetzblatt z 1939, 1941 i 1942 r.

Ustawodawstwo niemieckie w GG: Dziennik Rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla Okupowanych Polskich Obszarów 1939 r., 1940 r. (cz. 1).

Literatura i źródła drukowane

Dannbeck S., *Zur Weitergeltung des polnischen Rechts im Generalgouvernement*, „Deutsche Forschung im Osten: Mitteilungen des Instituts für Deutsche Ostarbeit Krakau” 1941, z. 3, s. 3–8.

Fraenkel E., *The Dual State: A Contribution to the Theory of Dictatorship*, Oxford 2017.

Gapys J., *Niemiecka polityka gospodarcza wobec ziemiaństwa w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945*, „UR Journal of Humanities and Social Sciences” 14, 2020, nr 1, s. 88–116.

Górnicki L., *Z problematyki podmiotów prawa cywilnego i praw podmiotowych prywatnych obywateli polskich w Generalnym Gubernatorstwie*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 42, 2020, nr 4, s. 71–117.

Grabowski J., *Żydzi przed obliczem niemieckich i polskich sądów w dystrykcie warszawskim Generalnego Gubernatorstwa, 1939–1942*, [w:] *Prowincja noc. Życie i zagłada Żydów w dystrykcie warszawskim*, red. B. Engelking, J. Leociak, D. Libionka, Warszawa 2007, s. 75–119.

Graczyk K., *Opinia profesora Władysława Woltera w sprawie działalności sądów niemieckich na obszarach polskich w okresie najazdu hitlerowskiego*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 14, 2021, nr 2, s. 221–257.

Graver H.P., *Judges Against Justice: On Judges When the Rule of Law is Under Attack*, Berlin-Heidelberg 2015.

Graver H.P., *Why Adolf Hitler Spared the Judges: Judicial Opposition Against the Nazi State*, „German Law Journal” 16, 2018, z. 4, s. 845–878.

Guz T., *Filozofia prawa III Rzeszy Niemieckiej*, Lublin 2013.

Kozyra W., *Okupacyjna administracja niemiecka na ziemiach Rzeczypospolitej Polski w latach 1939–1945*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio G (Ius)” 60, 2013, z. 1, s. 35–51.

Leszczyński L., *Precedens sądowy*, [w:] *Filozofia prawa. Normy i fakty*, red. J. Hołówka, B. Dziobkowski, Warszawa 2020, s. 626–643.

Liżewski B., *System prawa a porządek prawny. Między konstrukcją normatywną a prawem w działaniu*, Warszawa 2021.

Longchamps de Bérier R., *Zobowiązania*, Poznań 1948.

Lubecka J., *Niemiecki zbrodniarz przed polskim sądem. Krakowskie procesy przed Najwyższym Trybunałem Narodowym*, Kraków 2021.

Maciejewski M., *Wódz, naród, rasa. Ideologiczne przesłanki nazistowskich koncepcji prawa*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 39, 2017, nr 1, s. 19–43.

- Majer D., „Narodowo obcy” w III Rzeszy. Przyczynek do narodowosocjalistycznego ustawodawstwa i praktyki prawniczej w administracji i wymiarze sprawiedliwości ze szczególnym uwzględnieniem ziem wcielonych do Rzeszy i Generalnego Gubernatorstwa, przeł. T. Skoczny, Warszawa 1989.
- Mańkowski Z., Niemieckie „prawo” w Generalnym Gubernatorstwie 1939–1945. Kontrowersje, [w:] *Z historii państwa, prawa, miast i Polonii. Prace ofiarowane profesorowi Władysławowi Ćwikowi w czterdziestolecie jego pracy naukowej*, red. J. Ciągwa, T. Opas, Rzeszów 1998, s. 155–166.
- Meierhenrich J., *The Remnants of the Reich: An Ethnography of Nazi Law*, Oxford 2018.
- Merry S.E., *Law and Colonialism (Review Essay)*, „Law & Society Review” 25, 1991, nr 4, s. 889–922.
- Mielnik H., *Charakter tez prawnych polskich (nieniemieckich) sądów apelacyjnych w Generalnym Gubernatorstwie w okresie II wojny światowej*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 42, 2020, nr 3, s. 131–151.
- Mielnik H., *Legal Theses of the Kraków Court of Appeal in 1940–1943*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 14, 2021, z. 1, s. 59–82.
- Mielnik H., *Prawo sprawdzenia prawomocnych orzeczeń sądów polskich (nieniemieckich) w Generalnym Gubernatorstwie w okresie II wojny światowej. Orzecznictwo Wyższego Sądu Niemieckiego w Radomiu*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 72, 2020, nr 1, s. 211–240.
- Mielnik H., *Sądownictwo polskie (nieniemieckie) w dystrykcie lubelskim Generalnego Gubernatorstwa w latach 1939–1944*, Lublin 2020.
- Mielnik H., *The Legal Status of the Jews in Proceedings Before the Polish (Non-German) Courts in the Lublin District of the General Government During World War II*, („Acta historico-iuridica Pilsnensia” 2018: *Stát a právo v běhu času*), red. V. Knoll, Plzeň 2019, s. 54–68.
- Mielnik H., *The Role of the Legal Theses of the Polish (Non-German) Courts of Appeal in the General Government*, „Journal on European History of Law” 12, 2021, nr 1, s. 40–46.
- Neumann F., *The Governance of The Rule of Law*, 1936 [maszynopis pracy doktorskiej z repozytorium cyfrowego Biblioteki Uniwersytetu Londyńskiego].
- Pauer-Studer H., *Justifying Injustice: Legal Theory in Nazi Germany*, Cambridge 2020.
- Pipes R., *Rosja carów*, przeł. W. Jeżewski, Warszawa 2022.
- Ryszka F., *Państwo stanu wyjątkowego. Rzecz o systemie państwa i prawa Trzeciej Rzeszy*, Warszawa 2021.
- Salmonowicz S., *O prawie III Rzeszy Niemieckiej w Polsce (1939–1945)*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 43, 2021, nr 3, s. 527–549.
- Salmonowicz S., *Status prawny Polaka pod okupacją niemiecką (1939–1945). Uwagi o potrzebie badań*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 9, 2016, nr 3, s. 345–360.
- Smyk G., *Źródła prawa administracyjnego w cesarstwie rosyjskim*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 13, 2010, t. 13, s. 129–153.
- Uruszczak W., *Perwersyjne funkcje niemieckiego „prawo” w Generalnym Gubernatorstwie (1939–1945)*, „Z Dziejów Prawa” 12 (20), 2019, s. 681–707.
- Waligórski M., *Działalność najeźdźcy hitlerowskiego w dziedzinie jego funkcji ustawodawcy na terenie sądownictwa cywilnego*, [w:] *Ekspertyzy i orzeczenia przed Najwyższym Trybunałem Narodowym*, t. 2, red. C. Pilichowski, Warszawa 1979, s. 371–389.
- Weh A., *Prawo Generalnego Gubernatorstwa w układzie rzeczowym z objaśnieniami i szczegółowym skorowidzem*, Kraków 1941.
- Wrzyszc A., *Hierarchia aktów prawnych wprowadzonych przez okupanta niemieckiego w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945*, „Studia Iuridica Lublinensia” 22, 2014, s. 695–708.
- Wrzyszc A., *Odrębności ustrojowo-prawne dystryktu Galicja w Generalnym Gubernatorstwie (1941–1944)*, [w:] *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie — idee — prawo*, red. A. Li-tyński, P. Fiedorczyk, Białystok 2003, s. 689–701.

- Wrzyszc A., *Okupacyjne sądownictwo niemieckie w Generalnym Gubernatorstwie 1939–1945. Organizacja i funkcjonowanie*, Lublin 2008.
- Wrzyszc A., *Organizacja niemieckiego resortu sprawiedliwości w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio G (Ius)” 60, 2013, nr 1, s. 121–133.
- Wrzyszc A., Mielnik H., *Status prawny dziecka w niemieckim ustawodawstwie w Generalnym Gubernatorstwie (1939–1945)*, „Roczniki Nauk Prawnych” 29, 2019, nr 1, s. 89–114.